

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Ambrus Judit, Barabás András, Czeglédi András, Margócsy István, Trencsényi Balázs.
Munkatársak: Kovács János Mátyás, Szilágyi Ákos

Tóth Miklós Bálint • Rahel Jaeggi

Robin Celikates • Spiró György

Szilágyi Ákos • Tófalvi Zselyke

Berényi Klára • Nyilas Atilla

Takáts József • Szabó Judit Erzsébet

ÓCEÁNÉRZÉS

2020. 5. szám

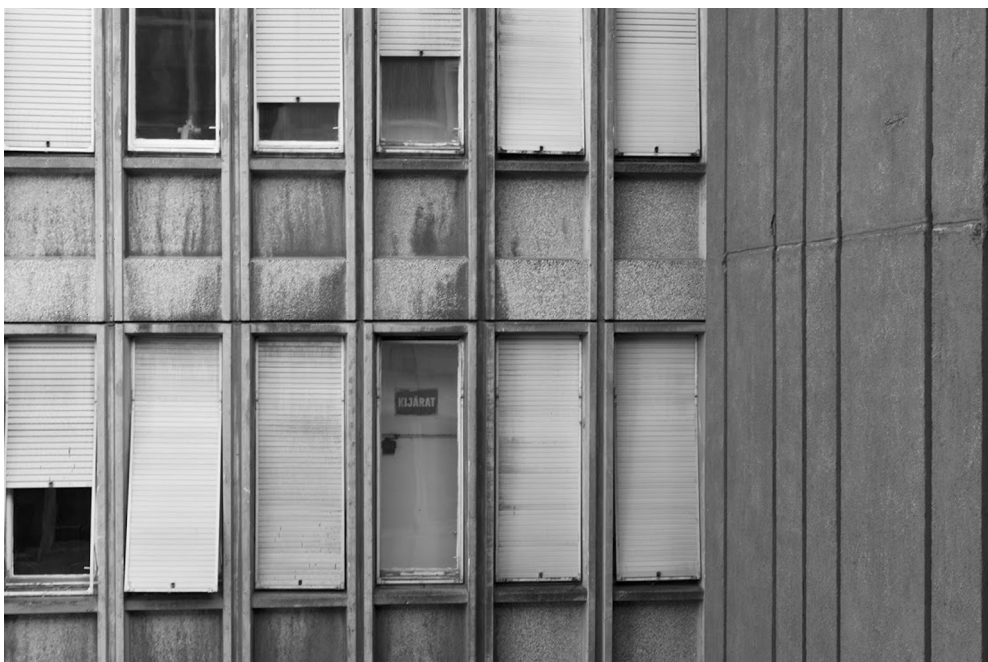
Ára: 700 Ft

© Szabó Judit Erzsébet

nka
Nemzeti Kulturális Alap

© Szabó Judit Erzsébet

E SZÁMUNK SZERZŐI

Berényi Klára (1974) könyvtáros, költő

Celikates, Robin (1977) német filozófus, társadalomtudós

Jaeggi, Rahel (1967) német filozófus, társadalomtudós

Nyilas Atilla (1965) költő

Spiró György (1946) író

Szabó Judit Erzsébet (1949) közgazdász, fotográfus

Szilágyi Ákos (1950) esztéta, költő

Takáts József (1962) irodalomtörténész, politikai eszmetörténész, kritikus

Tófalvi Zselyke (1976) író

Tóth Miklós Bálint a Budapesti Corvinus Egyetem doktorandusza

E számunkat Szabó Judit Erzsébetnek az MTA Budaörsi úti kutatóházáról készített fotóival illusztráltuk. A képek színesben láthatóak voltak a fotográfus *Kutatóház* című kiállításán a FUGA-ban, 2019-ben.

Az itt látható, szerkesztőségi fotót Opperheim Gábornak ajánljuk, ezzel a kis abszurdal szeretnénk köszönetet mondani. A rejtélyes felirat az MTA kutatóháza melletti Bonc utcában található. Jelentését ki-kí vérmérséklete szerint fejtse meg. Jó szórakozást! És köszönjük!

2000

I R O D A L M I É S T Á R S A D A L M I H A V I L A P
32. ÉVFOLYAM 5. SZÁM

Tóth Miklós Bálint: <i>Az ideológia anatómiája</i>	3
Rahel Jaeggi – Robin Celikates: <i>Elidegenedés</i>	24
Spiró György: <i>Munkásököl, vasököl</i>	35
Szilágyi Ákos: Lengyel Laci, ha felül a lovára...	53
Tófalvi Zselyke: <i>Levélfelhő</i>	57
Berényi Klára: Versek	62
Nyilas Atilla: Rulett	65
Takáts József: <i>Az antik gyógyír</i>	68
Szabó Judit Erzsébet: Fotók	

FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN

SZERKESZTŐK: AMBRUS JUDIT, BARABÁS ANDRÁS, CZEGLÉDI ANDRÁS, TRENCSENYI BALÁZS

MUNKATÁRSAK: KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS, SZILÁGYI ÁKOS

OLVASÓSZERKESZTŐ: AMBRUS JUDIT **LAPTERV:** SZÜTS MIKLÓS

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: [BOJTÁR ENDRE] HERNER JÁNOS, HORVÁTH IVÁN, LENGYEL LÁSZLÓ, TÖRÖK ANDRÁS

KORÁBBI SZERKESZTŐINK, MUNKATÁRSAINK: KÁLMÁN C. GYÖRGY, NAGY MÓNICA ZSUZSANNA

[RÉTI PÉTER] SZÜTS MIKLÓS

LEVÉLCÍM: 1380 Budapest, Pf.: 1090. **E-MAIL:** ketezer.lap@gmail.com **INTERNET:** www.ketezer.hu

FACEBOOK: <https://www.facebook.com/2000IrodalmiEsTarsadalmiHavilap>

KIADJA A MENTOR IRODALMI ALAPÍTVÁNY. FELELŐS KIADÓ: CZEGLÉDI ANDRÁS.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS OFFICINA BETŰKKEL. TÖRDELÉS: SÖRFŐZŐ ZSUZSA.

NYOMDAI NYOMÁS, KÖTÉSZET: ADUPRINT KFT. FELELŐS Vezető: TÓTH BÉLÁNÉ

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN.

TÁMOGATÓNK: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

© Szabó Judit Erzsébet

Az ideológia anatómiája

Habár a múlt század legbefolyásosabb totalitárius politikai rendszerei, a náciizmus és a kommunizmus napjaink politikai térképén marginális pozícióba szorultak, mégsem állíthatjuk, hogy az őket megalapozó ideologikus észjárás ne lenne hatásos korunk egyes szellemi áramlataira. Az ekképpen felfogott ideológián mint a politikai gondolkodás egy helytelen, patológikus formáján olyan intellektuális beállítódást értünk, amely egy jól körülhatárolható vízió megvalósítása érdekében negligálja a politikai és erkölcsi valóság komplexitását, és minden más értéket és célt illegitimnek vagy legalábbis jelentéktelennek bélyegez. Az ebben az értelemben vett ideológiakritika elsősorban, de nem kizárólag konzervatív szerzők – például Burke (1990), Oakeshott (2001, 123–152.) – műveiben jelenik meg.

Tanulmányomban egy olyan mélyreható irodalmi ideológiakritikát elemzek, amely nem pusztán az

eszme berkein belül született, hanem egy olyan politikai szereplő nézőpontjából világítja meg a vizsgált problémát, aki tevékeny részt vállalt az ideológiai vitákban is. Az Arthur Koestlerrel foglalkozó monográfiák (így például Márton, 2006; Szívós, 2006; Körmendy, 2007; Staller, 2007) behatóan foglalkoznak a *Sötétség déiben* (2019) című, mára klasszikussá vált regénye biográfiai alapjaival, mindazonáltal ez a könyv nem elsősorban azért értékes a politikaelmélet számára, mert egykoron az író maga is határozottan szimpatizált a talán legnagyobb hatású ideológiával, a kommunizmussal. Elkötelezettsége és későbbi kiábrándulása leginkább az életpálya kutatói számára fontos. Politikaelméleti relevanciáját az adja, hogy a mű főszereplője, a koncepció perben halálra ítélt Rubasov révén belülről kapunk átfogó képet az ideologikus gondolkodás természetéről.

A regényben bemutatott történet teoretikus erénye, hogy egyedisége

ellenére önmagán túlmutató mondanivalóval bír, mert az ugyan nem explicite, de jól beazonosítható módon benne szereplő marxista ideológia megértése révén közelebb kerülünk az ideologikus gondolkodás általános vonásainak feltárásához. Ebben az esetben is elmondható, amire Kolnai *Az apokaliptikus három lovasa* című tanulmányában utalt: a marxizmus-leninizmus mint a „legvalódibb, leghatalmasabb totalitarizmus” (Kolnai, 2003, 199.) magában rejtje az ideologikus észjárás esszenciáját.

A *Sötétség délben* további erőssége, hogy a szépirodalom eszközeivel élve rendkívül érzékletesen, ugyanakkor tudományos mércével is figyelemre méltó precizitással hívja fel a figyelmet az ideológiák embertelen mivoltára.

Írásomban a regény alapján felvázolható ideológiaképet mutatom be. Tekintettel arra, hogy Rubasovban nem lineárisan, hanem mozaikszerűen öltenek formát az ideológiával kapcsolatos nézetei¹, tanulmányom sem a mű időrendiségét követve épül fel. Az elemzés módszere a következő: az ideológiát három, politikailag releváns fogalommal párba állítva vizsgálom, így a tudáshoz, a valláshoz és a politikumhoz fűződő viszonya révén megérthetjük a koestleri ideológiakonceptió legfontosabb

vonásait. Végül pedig azzal zárom tanulmányomat, mi az oka annak, hogy az ideologikus észjárás főbb elemeinek megértése ellenére Rubasov mégsem volt képes elhagyni ezt az önmaga által is kritizált pozíciót.

1. Ideológia és tudás

Az ideologikus gondolkodás megértéséhez – akárcsak a legtöbb intellektuális jelenség esetében – akkor járunk el helyesen, ha vizsgálódásunkat az episztemológiai kiindulópontok tisztázásával kezdjük. Mindazonáltal az ideológia szerkezetének feltárásakor egy különös paradoxonnal kell szembenéznünk, amelyet Rubasov története is kitűnően érzékeltet: ahhoz, hogy megvilágítsuk az ideologikus beállítódás természetét, elkerülhetetlen, hogy behelyezkedjünk az ideológia nézőpontjába. Ugyanakkor egy hermetikusan lezárt, azaz mindenféle külső kritikára érzéketlen álláspont felvétele lehetetlenné teszi az érdemi megértést, hiszen érvényes és koherens világnézetet nem alakíthatunk ki anélkül, hogy számba ne vennénk a lehetséges ellenvetéseket.

Ebből fakad Rubasov esetének rendkívüli értéke a politikaelmélet kutatói számára, ugyanis olyan megoldási javaslatot fedezhetünk fel nála, amely megnyitja annak lehetőségét, hogy sikeresen egyeztesse

össze a fent említett két szempontot. Évtizedeken keresztül az ideológia szellemében tölti be döntéshozói pozícióját, ennek megfelelően tökéletesen ismeri annak logikai struktúráját és mindennapokra gyakorolt hatását, ezzel együtt a gondolkodása egy hátsó, igen jól elrejtett zugában meghagyta az elméleti reflexió lehetőségét. Éppen ezért van különös jelentősége annak, hogy a regény középpontjában Rubasov koncepció pere áll; episztemológiai szempontból egy cezúra lehetőségét villantja fel, hiszen egy mondvacsinált, mindenféle komolyan vehető magyarázat nélküli igazságszolgáltatási eljárásnál kevesebb esemény képes feltörni vagy legalábbis hasadást okozni az ideológiai zártságon. Ebben a pillanatban válik nyilvánvalóvá az addig nem gyakorolt kritikai gondolkodás jelentősége, és ezáltal nyílik mód az ideológia belső, mégis reflektív megvilágítására.

1.1. Az ideák súlya

A letartóztatás megálmodása (Koestler, 2019, 12.)² az alvó, a mindennapok során érdemben nem megjelenő reflexiónak a jele: ebben, a gondolkodás és a psziché határán mozgó állapotban Rubasov érezte, sőt előre érezte, hogy előbb-utóbb számára is elérkezik az ideológia valós természetével való szembesülés ideje.

A szembenézés érdekében tett első lépés annak a felismerése, hogy az általa oly sokáig követett ideológia – megannyi eszméhez hasonlóan – kézzelfogható és egyértelműen érzékelhető hatással van világunkra. Ennek megfelelően nyilvánvalóan téves az a közkeletű vélekedés, miszerint az ideák, különösen a politikai ideák pusztán az elme szüleményei lennének, és ekképpen semmiféle hétköznapi relevanciával nem bírnak. Ez a felismerés a letartóztatás alkalmával hasított bele Rubasovba:

„– Öltözzön már, de gyorsan! – mondta a fiatalabbik. Érezhető volt, hogy a durvaságot immár nem megjártassa, az a természetéből fakad. Szép kis generációt ültettünk a nyakunkba, gondolta Rubasov. Eszébe jutottak a propagandaplakátok, amelyek mindig mosolygós arccal ábrázolták az ifjúságot. Hirtelen nagyon fáradtnak érezte magát.” (17.)

Az ország politikai életének alakításában oroszlánrésztt vállaló Rubasov fájdalmasan konstataálta, hogy az állam ügyeinek irányítása és a mögötte húzóó ideológia nem csupán olyan jól körülírható, korlátozott hatóerejű területeken érezteti hatását, mint például a politikai intézményrendszer vagy a gazdaság struktúrája, hanem hosszú távon gondolkodásunk mélyszerkezetét is érinti. Letartóztatásának körülményei valójában azért megdöbbentően fájdalmasak számá-

ra, mert ebben a percben világosan látja, hogy a korábbi évtizedekben szisztematikusan terjesztett eszme a következő nemzedék szellemiségét is teljesen áthatja.

1.2. Gondolkodni nem kell félnetek jó lesz

A börtönbe vezető autót során dióhéjban képet kapunk a hosszú időn keresztül államilag propagált ideológia legfőbb vonásairól. Rubasov igyekezett a helyzet sivárságát némiképp oldani az aszfalt minőségére tett kritikus megjegyzéssel, ám kénytelen volt szembesülni azzal, hogy ezen ártalmatlan mondata is politikai töltetet kapott ifjú felügyelője szemében, aki dühösen förmedt rá:

„– *A kapitalista országokban talán jobbak az utak?*

Rubasov önkéntelenül elvigyorodott.

– Járt már odakint? – kérdezte.

– Anélkül is tudom én, milyen ott – felelte a fiú. – Meg sem kell próbálkoznia azzal, hogy mindenféle meséket beadjon nekem...” (19.)

Ahogy a fiatal pártkatona válaszából is kitűnik, az ideologikus észjárás nem igényli, hogy állításai tapasztalati úton megerősítést nyerjenek. Ezen világlátással egész egyszerűen összeegyeztethetetlen az a lehetőség, hogy a valóság egyes elemei

esetleg ellentmondanak téziseinek. Az intellektuális önreflexió hiánya az ideológia egyik legfőbb jellemzője: az ily módon gondolkodó ember számára nem csupán bizonyosságként jelenik meg álláspontjának tökéletessége – azaz világgépének és a realitásnak hibátlan illeszkedése –, hanem szellemi horizontján már az argumentatív diskurzus esélye sem található meg.

A fentiekből adódik, hogy az ideologikus beállítódást a szó klasszikus értelmében nem is tekinthetjük gondolkodásmódnak, hiszen nem teljesíti az értelemkeresés alapvető kritériumait. A koherencia iránti természetes emberi igény ugyanis magában foglal egyfajta esetlegeséget és bizonytalanságot; nem zárja ki azt az opciót, hogy meggyőződése nem feltétlenül áll összhangban az igazzal és a valóssal, ennek megfelelően arra törekszik, hogy premisszái érvényességét bizonyítsa. Az ideológia számára előfeltevései nem előfeltevések, hanem a valóság absztrakt leképezése, ebből adódóan a töprengés mint folyamat és tevékenység szükségtelen feladatként, a kétely pedig egyenesen veszélyként jelenik meg. Másképp fogalmazva: a gondolkodás inherensen aktív mivoltával szemben az ideologikus észjárás kikerülhetetlenül statikus jelleget ölt.

További súlyos következményekkel bír az a tény, hogy az ideológia természetéből fakadóan minden intellektuális vitát elutasít. Azontúl, hogy képviselői nem kezdeményeznek diskurzust, a vele szemben álló nézetek sem képesek őt bevonni érvelő jellegű eszmecsérébe. Ebből adódóan, ha nem is válnak megcáfolhatatlanná állításai, mindenesetre ellenfelei számára komoly nehézséget és egyes esetekben akár legitimációs deficitet is okozhat az, hogy az ideológia számukra nem vitapartner, hanem csak a diskurzus tárgya; nem vele, hanem róla vitatkoznak.

Habár a fiatal pártkatona intellektuális beszűkültsége látványosan hat Rubasovra, ez a jelenet saját pozíciójának újraértékelését is szükségessé teszi, és ráirányítja a figyelmet fiatal-kora és a jelen gondolkodásmódbeli különbségeire. Elképzelhető, hogy az elvakult ifjúba plántált gondolati zárttság szöges ellentéte, az intellektuális sokszínűség nélkül az ideológiára alapozott világ lakói csupán indoktrinált gépek lesznek, akik az ideologikus tanokat sem képesek érdeemben végiggondolni? Lehetséges, hogy az elvileg magasabb rendűnek tételezett ideológia emberei a szabad eszmecsere lesajnált képviselőivel szemben életüket csupán egyetlen, mások által meghatározott lencsén keresztül tudják szemlélni? Válaszok helyett egyelőre csak a formálódó kérdések sokaságával és a helyzet

előidőzésében játszott szerepével szembesül.

1.3. A tudomány bizonyossága – a bizonyosság tudománya

Cellájában Rubasov az ideologikus észjárástól idegen módon saját politikai előéletét vette górcső alá. Ebben természetesen szerepet játszik az, hogy az ideológia működés módját ismerve nem volt kétsége afelől, miféle sors vár rá. Ez a tudás segítette hozzá ahhoz, hogy ha nem is képes megszüntetni, de legalább enyhíteni tudjon az ideológia intellektuális vonzerején. Érzékelhetjük a helyzet paradox mivoltát: korábbi, szilárdnak és megingathatatlannak tűnő álláspontját egy, szellemi értelemben vett légüres térből kell újragondolnia. Az eszmei hiátus azonban lehetőséget teremtett számára, hogy analitikus módon szemlélje politikai múltját és újraértelmezze az ideológiához fűződő viszonyát.

Természetesen az is különös jelentőséggel bír, hogy az első kihallgatását mikorra időzítették fogva tartói: egy elbizonytalanított, kétségek közt őrlődő embert akartak maguk elé idézni. Nem véletlen, hogy az eljárást egy régi ideológiai harcostársára, Ivanovra bízták. Emögött az a törekvés húzódik meg, hogy az egykor közösen vallott ideológiai nézetek felelevenítésével képesek

lesznek Rubasovot bűneinek beismerésére készíteni, azaz beláttatni vele az ideológiától való eltévelyedését. Itt felfedezhetünk egy olyan sajátos intellektuális attitűdöt, amely az ideológia megalapozásában kulcszerepet játszó emberek jellemzője: Ivanov azzal akarta rábírní egykori elvtársát a vallomásra, hogy logikai úton igazolja eszméik, és belőlük következő cselekedeteik helyességét.

Ezen, komoly szellemi erő kifejtést igénylő magatartás azonban csak távoli hasonlóságokat mutat a természetes emberi gondolkodással. A kritikai beállítódás hiánya, vagyis az ideológiának ellentmondó érvek tudatos ignorálása oda vezet, hogy a látszólag koherens konklúzió valójában a valóság radikális kifordításává válik. Innen ered, hogy az ideologikus észjárás oly torz módon viszonyul az igazság és a hazugság fogalmához: a valóság szelektív és fals interpretációja bizonyos vonásaiban fenntartja az igaz beszéd látszatát, az ellentmondás-mentesség pedig kizárja a további vizsgálódás szükségességét, amely adott esetben feltárhathná az idea hamisságát. Az ideologikus zártság tehát a gondolkodás aktív mivoltának megszüntetésével lehetetlenné teszi önmaga bírálatát, az így létrejövő statikus állapot pedig a tökéletes igazság megtalálásának illúzióját nyújtja.

Nem véletlen, ha a fenti leírásból a modern tudomány egyes voná-

sait véljük felfedezni; az ideologikus gondolkodás gyakorta állítja be úgy, hogy következtetései objektív és racionális okfejtés eredményei. A tudományosságra való hivatkozás azt a célt szolgálja, hogy az ideológiából eredő politikai döntések legitimitása megkérdőjelezhetetlen legyen. Sőt az ideológiák többsége ennél is többet állít: meggyőződésünk szerint akkor járunk el helyesen, ha a politika világát a tudomány derivátumaként kezeljük. Ezáltal nem pusztán arról van szó, hogy az ideológia legitim politikai tényezővé válik, hanem a racionalitást középpontba állító modern tudományosság kizárólagos mércévé tételével az összes olyan intellektuális ellenfelét kiszorítja a politikai opciók sorából, amelyek nem észelvű alapra helyezik érvelésüket. Ezzel a megoldással ráadásul azokat a rivális ideológiákat is hiteltelenné teszi, amelyek szintén a tudománnyal igazolják létjogosultságukat, hiszen a racionalitás oszthatatlanságából fakadóan egyetlen exkluzív igazság, azaz önmaga létezhet.

Az ideológiai és a tudományos összefonódásának jelét láthatjuk abban is, hogy Ivanov és Rubasov nemzedékében mennyire felülreprezentáltak voltak a tudósok:

„Az Ivanov falát egykor díszítő régi képen látható, megszámozott fejek tulajdonosai közül mindegyik többet tudott a jogfilozófiáról, népgazdaságról, politikai

gazdaságtanról és államelméletről, mint az európai egyetemek tanszékein ülő vas-kalapos akadémikusok. A polgárháború idején tartott kongresszusok olyan színvonalon mozogtak, amelyet a történelemben még soha egyetlen politikai testület sem ért el; a hozzászólások olybá tünnek, mintha szakfolyóiratok számára készült tudós referátumok volnának.” (196.)

Mindazonáltal érdemes észrevenni, hogy nemcsak az ideologikus észjárás vonzódik a tudományos megközelítéshez, hanem a szellem embeleinél is érezhető, hogy a politikai problémákra nemegyszer ideológia alapú választ adnak. Ennek oka abban rejlik, hogy a politikai gondolkodókká avanzsáló tudósok igyekeznek döntéshozóként is a tudomány elveinek és logikájának megfelelően kialakítani álláspontjukat. Rubasov a kihallgatásai során szembesült igazán azzal, hogy a tudományosság által legitimált ideológia bármennyire is meggyőző megoldásokkal áll elő, valójában teljességgel félreérti a politikum természetét.

Ugyanakkor úgy tűnik, mintha Rubasov nem akarna tudomást venni arról, hogy a hübrisz bűnébe eső tudósok maguk is felelősök abban, hogy precízen kidolgozott elméleteik és az objektivitás, valamint a szakszerűség kritériumát teljesítő elképzeléseik a politika komplex világában teljesen

más fénytörést kapnak. Elképzelhető, hogy az emberi együttélést érintő egy-egy nehézség teoretikus szinten egyszerűen orvosolhatónak tűnik, ám az összetett társadalmi jelenségekbe való beavatkozás azzal a veszéllyel jár, hogy a változások újfajta, korábban nem tapasztalt problémákat idéznek elő. Ennek megfelelően „a szakfolyóiratok számára készült tudós referátumokhoz” hasonló elképzelések tudományos értékelését valószínűleg helyesebb úgy tekintenünk, mint a rubasovi generáció kései öngazolási törekvését.

1.4. Az alapító atyák alkonya

A tudomány képviselőinek politikai szerepvállalása nem mindig jelent támogatást az ideológia számára. Naivitásuk bizonyos esetekben akkor is kockázattal járhat, ha nem törekednek döntéshozói pozíció megszerzésére, csupán őszintén hirdetik az általuk fontosnak hitt ideát. Ahogy ez lenni szokott, a politika világában járatlan értelmiségiek a legkritikább esetben érnek el sikert. Ezen figurára ismerhetünk rá a 406-os cellában raboskodó Rip van Winkle személyében, aki valaha egy délkelet-európai országban dolgozó szociológusként szimpatizált az ideológiával (140.), ám hosszú évekre börtönbe kerülve elvesztette kapcsolatát a politikai realitással. Szaba-

dulása után nem érzekelte a változó politikai viszonyokat, s fennhangon kezdte el hirdetni azokat a gondolatokat, amelyeket eredetileg az ideológia képviselői maguk is vallottak. Az időközben hatalomra jutó politikai szereplők meglátása szerint az egyszerre tiszteletre és szájalomra méltó tudós politikailag veszélyt jelent számukra azzal, hogy rámutat az elméletben megfogalmazott és a gyakorlatban megvalósított eszme közti disszonanciára. Így válik az ideológia szolgálójává tett tudomány bizarr mementójává a van Winkle által a börtön titkos nyelvének számító kopogás során ismételtetett „*Fel voer oesoek protelarok!*” (138.).

Bármennyire is tisztában volt Rubasov az ideologikus gondolkodás fent vázolt karakterével, Ivanov hatására mégis engedett az intellektuális kísértésnek és írásban revideálta korábbi nézeteit. Nemcsak hogy beismerte az eszmétől való elhajlását, hanem bizonyítandó az ideológiához való visszatérését megalkotta a „*viszonylagos érettség törvényét*” (193.). Az odaadás és a lojalitás hangsúlyozásán túl még egy ok húzódott meg ezen lépése mögött: abban reménykedett, hogy a politikai munkához való szellemi hozzájárulásával nem csupán szabadságát nyeri vissza, hanem talán egyenesen vezető pozícióba is helyezik majd. Azonban rövidesen csalódnia kellett, amikor kiderült, hogy törekvése teljesen hiábava-

lónak bizonyult. Ivanovot ugyanis leváltották, és az új generáció képviselője, az elvakult és hithű Gletkin folytatta kihallgatását, akinek magatartásában még a gondolkodásra való igényt sem fedezhetjük fel.

A nemzedéki különbség az ideológia logikai fejlődésének kifejeződése. Mint láthattuk, az eszmei alapozást elvégző ideológusok, az „alapító atyák” ugyan kritikai szemlélet nélkül, de a gondolkodás egyes jegyeit magán viselő tevékenységet folytattak. Az ideológia ellenvetéseket ignoráló, ám intellektuális természetű legitimálása könnyen Achilles-sarkává válhat, mert rejtve ugyan, de fenntartja egy olyan szellemi fordulat lehetőségét, amikor az ideológia létjogosultságának logikai alapon történő indokolása többé nem lesz tartható. A stabilitás biztosítása érdekében a következő generáció képviselői már nem is igyekeznek alátámasztani cselekedeteik helyességét; az ideológia ekképpen elveszti az eredetileg őt létrehozó eszménnyel való kapcsolatát, s marad a csupasz politikai cselekvés. A végkifejlet előrelátható: a „*korrekt brutalitással*” (213.) szemben alulmaradnak a „*tiszta és ámokfutói*” (284.).

2. Ideológia és vallás

Az ideologikus gondolkodásnak az imént vázolt racionalitáshoz fűződő

romlott vonzódása nem érhető meg anélkül, hogy ne fordítanánk elegendő figyelmet az ideológia és a vallás közti párhuzamra. Mintha Koestler is magáévá tette volna a nevezetes voegelini gondolatot: *„A politikai kollektivizmus nem kizárólag politikai és morális jelenség, sokkal fontosabbnak tűnik számomra a benne rejlő vallási elem.”* (Voegelin, 2011, 28.) Ahogy Fossum cikkéből (Fossum, 1958) is kitűnik, a Sötétség délben bővelkedik a bibliai analógiákban. Ezek közül kiemelendő a Rubasov és Krisztus közti hasonlóság, amely sajátos újraértelmezés lehetőségét villantja föl. Láthatjuk, hogy a jézusi történet elemei szembeötlő módon tűnnek fel a regényben, ám az összkép rendkívül groteszk: a Megváltó életével hitelessé tett kereszténységgel szemben itt csupán egy torz, tökéletlen (defective) Krisztus torz és tökéletlen vallásával találkozhatunk.

2.1. A földi paradicsom ígérete

Az ideologikus gondolkodó szemében az őt körülvevő világ romlottsága oly mértéket ölt, amely szükségessé teszi az emberi együttélés totális újragondolását. A közösség kereteinek átalakítása túlmutat a technikai részletek formálásán, és elkerülhetetlenné válik a létezés totális felülvizsgálata. A jelenlegi életfeltételek elviselhetetlensége és

a vágyott világ tökéletessége közti feszültségből következik, hogy a problémák megoldása kizárólag egy mindenre kiterjedő üdvtan követése segítségével érhető el. A hagyományos vallások és az ideológiák között azonban észrevehetünk egy határozott különbséget: míg az előbbieket egyfajta határvonalat húznak a földi világ és a tanításaikban vázolt ideális állapot közt, addig az ideológia politikai természetéből fakadóan már a földön megvalósíthatónak, sőt megvalósítandónak tartja a paradicsomi viszonyokat. A tökéletes politikai berendezkedés elérése azonban csak akkor lehetséges, ha az érte küzdő közösség tagjai nem félszívvel, hanem a mindennapok során maximálisan megjelenő vallásos hevülettel és lelkesültséggel tevékenykednek a minden ízében hibátlan társadalom megteremtése érdekében. Az ideológiába vetett hit kiváltképp fontosnak bizonyul azokban a pillanatokban, amikor az eszme melletti vak elköteleződés intellektuális értelemben nehezen védhetővé válik:

„De hogyan lehetséges a jelenben eldönteni, kinek lesz igaza a jövőben? A próféta munkáját végezzük, csak éppen nincs meg a tehetségünk hozzá. A jövőbe látást a logikai dedukcióval helyettesítjük, ám ez a közös kiindulópont ellenére eltérő eredményekhez vezetett. Bizonyíték állt szemben bizonyítékkal, a magunk igazsága végső soron a hit volt – a saját logikai de-

dukciónk helyességébe vetett axiomatikus hit.” (116.)

Láthatjuk tehát, hogy az idea melletti dogmatikus, azaz indokolást nem igénylő kiállítás a szellemi alapok fogyatékoságait hivatott ellensúlyozni. Az abszolút átszellemültség az ideológia sikerességének alapfeltétele. Az ellenvetések számbavétele, a kétely és a bizonytalanság a vallás szempontjából nézve azt jelentik, hogy az ideológia követőinek hite megrendült, végső esetben pedig hitehagyást követnek el. Az ideológia vallásoskarakterének nézőpontjából a hitetlenségnél csak az eretnekség számít nagyobb bűnnek; Rubasovnak az eszme helyzetének áttekintésére vonatkozó gondolatai és az eredeti hittételekhez való visszatérésére irányuló javaslatai azért váltottak ki oly heves ellenreakciókat, mert eretneknek bélyegezték amiatt, hogy az érvényben lévő hivatalos állásponttal szemben az igaz hitelvekhez való visszatérést hirdette.

Az ideológia teológiai vonásait mutatja a Párt és az Egyház közt kirajzolódó egyértelmű analógia. A politika és a vallási közösség határainak összecsúszásának jele, hogy a politikában résztvevők elkerülhetetlenül egyben az adott politikai vallás hívői is. Az egyházi hierarchia mintájára felfedezhető a politikai közösségben is szervezeti tagoltság, ennek megfelelően a gyülekezethez

hasonlóan a tagságnak is a „*papi-ideológusi elit*” (Nyirkos, 2017, 114.) nyújt politikai-dogmatikai útmutatást, amely az értelemalapú indokolás kudarcakor tisztán a vakhitre fog támaszkodni.

2.2. A politikai vallás csődje

Különösen érdemes megfigyelni Rubasov karakterének összetettségét a vallás prizmáján keresztül, ugyanis egyszerre mutatja a Megváltó (Jézus) és az áruló (Júdás) attribútumát. Az inkvizíciószerű kihallgatás-sorozat tétje éppen ezért paradox módon kettős: Gletkin felvillantja neki annak lehetőségét, hogy az eszme elárulásának beismerésével a létező legnagyobb áldozatot hozza meg; szenvedése révén, az ideológiához fűződő elkötelezettsége bizonyítékként Rubasovot a távoli jövőben politikai szentként fogják tisztelni, nevét pedig áhítattal fogják emlegetni. Másrésztől viszont a lelke mélyén tisztában volt azzal, hogy a koholt vádak elfogadásával és nem létező bűneinek felvállalásával nem a megváltás útjára lépett, hanem elárulja azt a politikai felelősségéből adódó missziót, amely az ideológia igaztalan mivoltát hivatott leleplezni. Ezzel egyetemben a becsületes és tisztalelkű kevesekkel szemben a kollaboráló és gyengejellemű sokak táborát fogja gyarapítani.

A bűnösségét kimondó bírósági verdikt után és a halálos ítélet végrehajtása előtt tudatosult benne az, hogy egy hamis istennek áldozta életét:

„Rubasov az ablaknál állt, cvikkerével a csupasz falat kopogtatta. Kisfiúként tulajdonképpen csillagász szeretett volna lenni, negyven éven át mégis valami egészen mást csinált. Miért nem kérdezte meg az államügyész: Mondja, Rubasov vádlott, mi a helyzet a végtelenséggel? Semmit nem tudott volna válaszolni, és itt, igen, itt rejlik bűnösségének tulajdonképpeni forrása. Létezhet ennél nagyobb bűn?” (282–283.)

Földi létének ebben az utolsó, immáron tét nélküli, talán éppen ezért legtisztább pillanatában érzékelte igazán, hogy a politikai vallások sivár szűkössége mennyire alkalmatlan arra, hogy lelki megnyugvást nyújtson a lét legnehezebb pillanataiban. Ekkor döbbsent rá, hogy az ideológia parciális hitelvei torz válaszokat adnak a létezés alapvető kérdéseire. A dogmatikus magyarázatok használhatatlansága fájóan bizonyítja, hogy politikai pályafutását egy, emberek által konstruált istenség szolgálatába állította, ezzel pedig évtizedeket egy hamis ügynek szentelt ahelyett, hogy a lényegi problémákra és a transzcendens dimenzióra fordította volna a figyelmét. A gyermekkori emlék felidézése mutat rá arra, hogy az emberi lélek eredeti állapotában még egyértelműen fogékony a földi

világon túli univerzum megtapasztalására, ám a politikai vallások a transzcendencia tagadásával, vagy még inkább önmagukat az egyetlen igaz transzcendensként tételezésével megszüntetik annak lehetőségét, hogy a mélyen gyakorolható hit az emberi élet szerves részét képezze. Helyére a totalitás álcáját magára öltő ideológia lép, amely merev lélektelenséggel csak egy alacsonyabb rendű élet megélésének hagy teret.

Az utolsó órákban előntő óceáni érzés³ (282.) tudatosítja Rubasovban, hogy a politikai vallások a látszólagos hasonlóság ellenére csak imitálják a vallásos világlátás gazdagságát. A köztük meghúzódó analógia tehát sok szempontból megtévesztő: az ígért világ komplexnek tűnő mivolta ellenére az univerzális helyett a partikulárisra⁴, a metafizikai helyett a fizikaira koncentráló ideológia sikertelenül próbálja helyettesíteni az emberben inherens módon megtalálható hitélményre vonatkozó igényt. Ez okozza, hogy az ideologikus világból száműzött vallásos beállítódás a létezés fordulópontjainál, különösképp az elmúlás közeledtével magától érteződő módon hatja át még az ideológia hajdan elkötelezett képviselőit is.

3. Ideológia és politikum

Miután áttekintettük, hogy az ész és a hit – sok szempontból egymásba

fonódóan – milyen fontos szerepet játszik az ideologikus észjárásban, érdemes rátérni arra, hogy az ideológia miként gondolkodik a politika természetéről.

3.1. Rend mint egyneműség

Ahogy Ivanov múltértelmezéséből is kitűnik (182.), az ideologikus hit helyrehozhatatlanul rossznak tartja az őt körülvevő világot, a számára kiindulópontot jelentő társadalmi berendezkedésre pedig úgy tekint, mint megannyi rendezetlen és egymásnak ellentmondó politikai akarat alkotta közösségi viszonyrendszerre, ahol „a káosz uralkodik” (172.). Az egy irányba mutató politikai rend hiányában nem a verseny és a szabadság jelét véli felfedezni, hanem számára ez a társadalmi szisztéma az irányítatlanság és irányíthatatlanság rendszere, amely alkalmatlan az ideológusok által leírt eszményi állam elérésére. A tökéletes társadalom feltételeinek megteremtése egyértelműen megköveteli az ideológiához tartozó politikai közösség, a Párt tagjai részéről, hogy a kaotikus viszonyok megszüntetésével olyan kereteket adjanak politikai berendezkedésüknek, amelyek lehetőséget teremtenek az eszmét képviselő központi akarat akadálytalan, feltétel nélküli és mihamarabbi végrehajtására. A rivális elképzelések kiiktatásával

egy abszolút áramvonalasított politikai környezet jön létre, amelyben a kontingens politikai helyzetet a kiszámíthatóság és a bizonyosság fémjelezte feltételrendszer váltja fel.

A politikai viták elutasításától nem független az ideologikus gondolkodás azon jellemzője, hogy elveti a kompromisszumon alapuló döntéshozatalt. Az eltérő felfogással és politikai céllal rendelkező szereplők közti megegyezésre ugyanis úgy tekint, mint a gyenge és akarukat átvinni képtelen aktorok tehetlenségének bizonyítékára, amely csak gátolja az ideális berendezkedés irányába tett haladást. A kompromisszum helyett az ideologikus gondolkodó szeme előtt a politikai cselekvés céljaként egy torzan felfogott konszenzus lebeg:

„– Ezenkívül van a vádlottaknak egy bizonyos fajtája – folytatta Gletkin –, akik mindent bevallanak, ha nyomás alá helyezik őket, viszont a nyilvános tárgyaláson visszavonják vallomásukat. Maga is ebbe a makacs típusba tartozik. A maga vallomásának politikai haszna a tárgyaláson az önkéntességében rejlik.” (245.)

Gletkin felfogása szerint a háborítatlan politikai egység és egyszólamúság megteremtése primer politikai feladat, amely kitarató és gyakorta áldozatokat követelő munkával jár. Romlott világunk gyökeres megváltoztatása azonban csak akkor kép-

zelhető el, ha az ideológiát képviselők útjában álló politikai akaratokat eltakarítják. Ezen állapot elérésének két módja létezik.

Az első az az ideologikus világnézet számára szerencsésebb forgatókönyv, ha a politikai viták időszakát úgy zárják le, hogy az ellentétes álláspontot vallókat erőszakkal nézeteik megváltoztatására kényszerítik. Az ekképpen előidézett konszenzusos helyzet harmonikussága természetesen csak látszólagos, hiszen a „kölcsonosság” és a Gletkin által emlegetett „önkéntesség” csak a független emberi tudatok megtörésével érhető el. Az így előálló egységes ideológiájú politikai tábor ráadásul a mélyreható következményekkel bíró döntések legitimitását is alá hivatott támasztani.

A második esetben az ideológia képviselői ellenfeleik beleegyezését már kényszerrel sem képesek kiharcolni, éppen ezért a politikai közösség világnézeti homogenitását csak úgy tudják biztosítani, ha a nekik ellentmondó szereplőket nemcsak intellektuális, hanem fizikai valójukban is ellehetetlenítik. Az ily módon előálló politikai vélemények egyenmőségéből eredő látványos legitimitációdeficitet maga a távoli jövőben realizálódó politikai siker, vagyis az ideológia által ígért világ eljövetele ellensúlyozza majd.

3.2. Szükség hozta

„Meg tudsz nekem nevezni csak egyetlen példát is a történelemből, hogy amióta a kereszténységet államvallássá tették, melyik állam folytatott valóban keresztényi politikát? Nem tudsz egyet sem mondani. Nehéz helyzetben – márpedig a politika maga a folyamatos nehéz helyzet – az uralkodóknak mindig kapóra jött a szükségállapotra való hivatkozás, ami a védekezés érdekében ugye mindig rendkívüli intézkedéseket követel meg. Mióta nemzetek és osztályok léteznek, azóta a kölcsönös önvédelem állapotában élnek, ami arra kényszeríti őket, hogy a humanizmus megvalósítását folyamatosan kitolják a valamikori <jövőbe>.” (177–178.)

Az előbbieken kifejtett érvelés az ideológia evolúciójának azon kezdeti szakaszára jellemző, amelyben az eszme megalapozójának még van intellektuális igénye arra, hogy bármilyen nyakatekert magyarázattal is, de alátámassza cselekedetei jogosságát. Ivanov azzal igyekszik elhárítani az ideologikus módszerek tarthatatlanságára vonatkozó bírálatokat, hogy aki a politika világában sikert akar elérni, annak minden korban egyetlen választása van: kíméletlenül eltiporni a vele szemben álló álláspontokat. Ezzel azt állítja, hogy az eredményes politikálásnak kontextustól függetlenül egyetlen útja létezik, tehát aki komolyan veszi politikai céljait és hajlandó befektet-

ni az eléréséhez szükséges energiát, annak fel kell vállalnia az ezzel járó kellemetlenségeket is.

Ez még akkor is igaz, ha a történelem során rengeteg vezető hangoztatta, hogy ő radikálisan más elvekre alapozza döntéseit. Ivanov meggyőződése szerint a politikai kényszerűséget tagadók – köztük a kereszténységre hivatkozó politikai aktorok – valójában nempolitikai szempontokra hivatkozva csupán elkendőzik azt a tényt, hogy ők pontosan ugyanolyan módszereket használnak, mint az ideológia képviselői. Sőt Ivanov úgy véli, hogy a depolitizálás eszközeivel élő szereplők magatartásánál becsületesebb és őszintébb az eszme reprezentánsainak alapállása, hiszen ők motivációik elfedése helyett nyíltan elismerik valós indokaikat.

A fenti gondolatmenetből adódik, hogy az ideologikus észjárás a politika világát a háború világával azonosítja, ahol a társadalmi élet helyes feltételrendszerének meghatározása minden esetben élet-halál harc kérdése. A „szükségállapot”, vagyis a schmitti értelemben vett rendkívüli helyzet (Schmitt, 2002) legfőbb jellemzője, hogy ezen szituációban a politikai szereplőket nem kötik a mindennapokhoz elengedhetetlenül tartozó szabályok és társadalmi korlátok, mert az emberi cselekvés minden mozzanatát kitölti az egzisz-

tenciális küzdelemben tanúsított helytállás, amely ellentmondást nem tűrő módon követeli meg a létfenntartást akadályozó normák és törvények figyelmen kívül hagyását.

Érdeemes észrevenni, hogy a gyakorló politikusok számára micsoda lehetőség rejlik a szükségállapot állandóvá tételében; a megszokott politikai rendet minden elemében átszövő elvárások, előírások és regulák hálójának ignorálásával a politikai aktorok radikálisan képesek növelni mozgásterüket, és logikus módon cselekvési lehetőségeik tág körét igyekeznek a lehető leghosszabb ideig fenntartani. Ennek megfelelően nagy csábítást jelent nekik, hogy rendkívüli szituációt konstruálva indokolatlan esetekben is érvénytelennek tekintsék a társadalmi rendszabályokat.

3.3. Machiavelli köpönyegéből

Rubasov és Ivanov beszélgetéséből kiderül, hogy az előbbiekből bemutatott politikafelfogásnak számos történelmi előképét ismerhetjük; jó néhány példát láthattunk olyan politikai törekvésekre, amelyek osztották az ideológiának a világban uralkodó akaratok túrhetetlen sokféleségével kapcsolatos meggyőződését, s hozzá hasonlóan a homogén és egy irányba ható politikai rendszerben látták a megoldást. Ugyan-

akkor tagadhatatlan, hogy szellemi előzményei mindegyike – beleértve a francia forradalmat a maga letaglózó brutalitásával – zátonyra futott. Ivanovékat pontosan az választja el az előző korok ideológusaitól, hogy felfedezték, sőt tökéletesítették Machiavelli, azaz a politikai sikeresség legnagyobb mesterének tanításait.

Akár igaz a Rubasov által említett szóbeszéd (113.), akár nem – miszerint Egyes, az állam vezetőjének éjjeliszekerényén mindig ott hevert az itáliai gondolkodó fő műve, *A fejedelem* –, jelzésértékű, hogy a politikai hasznosságról szóló gondolatai milyen nagy hatást fejtettek ki az ideologikus világkép alakítóira. Machiavelli tanainak az ideológia szolgálatába állításával sikerült megelenniük a kaotikus világ uralásának kulcsát. Fontos rögzíteni, hogy *A fejedelem* (Machiavelli, 2019) írója nem az elméletalkotó, hanem a megfelelő módszertan kidolgozójának szerepét tölti be, vagyis ő azt az utat vázolja föl, amely követése révén a teoretikus elképzelések megvalósíthatóvá válnak.

Miben áll Machiavelli jelentősége az ideológia követői számára? A legfontosabb hozzájárulása, hogy a politika természetéről alkotott nézeteivel egy könnyen használható, egyszerűen terjeszthető és minden helyzetben alkalmazható algorit-

must bocsát a politikai szereplők rendelkezésére. Az eszme mint cél és a politikai hasznosság mint eszköz kombinációja ugyanis megadja a politikai cselekvés két legfontosabb elemét: mit akarunk elérni és mit teszünk az érdekében?

Ivanov és kiváltképp Gletkin révén megértette Rubasov, hogy a totális ideológia igájába fogott machiavellista megközelítés kiemelte az ideologikus elképzelésekkel bíró politikai cselekvőket az egymással versengő akaratok esetlegességéből, ezzel pedig megteremtette az osztatlan hatalom megszerzésének és tartós birtoklásának lehetőségét.

Az Ivanov-Gletkin váltásban a neomachiavellista politikai gondolkodásban okvetlenül benne rejelő önfelszámoló tendenciát fedezhetjük fel. Az első generáció, az „alapító atyák” számára az ideológiaorientált politikai gondolkodás a politikai cselekvés szerkezeti előfeltételeként jelenik meg, ám utódaik a tanítás fő tézisének, a politikai elv minden más szempont elé helyezését tökélyre fejlesztik, és a hatékonyság növelése érdekében az intellektuális tevékenységet is kirekesztik a politikai szereplők tennivalói közül. Rubasov a saját bőrén tapasztalta meg, hogy a gletkini módszerek steril hatékonyságában csúcsra jut a politikai elv prioritizálása; a politikai gondolkodásmentes politikai cselekvésnek ebben az értelmezési keretben nincs

rivalísa. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a politikai tudatosság fokozatos növelésének Ivanov által javasolt útjánál a Gletkinben megtestesülő politikai tudattalanság határozottan sikeresebb megoldást jelent, ám a siker egyben ezen tevékenységi forma végét is jelenti: az így létrejövő támadásmentes felület az öntudat megszüntetésével a politikai gondolkodás, sőt végeredményben a politika világát is okvetlenül felszámolja. A neomachiavellizmus ideáltipikus figurája, a politikailag nem releváns értékektől megtisztított politikai lény önmaga kiteljesítésével létének lényegét veszti el. Így nyer sajátos jelentést az a tézis, miszerint „a forradalom felfalja saját gyermekeit”.

3.4. *Logikailag levezetett terror*

Adja magát az elképzelés, hogy a politikaelméletben gyakran használt piszkos kezek problémáját azonosítsuk a *Sötétség délben* központi témájaként, ahogy azt például Stephen Ingle (1999) is teszi, aki az ideológia által követett eszme és a hozzá vezető terror közti összefüggést az eszköz és a cél (means and ends) dilemmájaként fogja föl. Mindazonáltal Rubasov a végrehajtandó halálos ítélet közeledtével megértette, hogy az elérendő állapot és az odavezető út közti különbségtétel az ideologikus észjárás vizsgálatakor félrevezető:

„Negyven éven át harcolt a gazdasági fátum ellen. Ez volt az emberiség legsúlyosabb problémája, a rák, amely a zsigereit rágta. Bizony szükség volt a műtétre, a gyógyulás majd magától megy. Minden más dilettantizmus, romantikus kuruzslás. Súlyos betegeket nem lehet kézrátétellel és jámbor ráolvasásokkal gyógyítani. De akárhol is alkalmazták a kést, a régi rossz helyén mindig új kelések nőttek. Az eredmény már megint nem jött ki.” (284.)

Ezen a ponton Rubasov megsejtette, hogy a korábbi évtizedekben általuk alkalmazott terror az ideológia belső logikájából következik, és ennek megfelelően a radikális politizálás nem küszöbölhető ki az ideologikus észjárásból. A sebészi analógia kitűnően mutatja meg az ideologikus politikai cselekvés belső feszültségét: ahogy az operációk végeláthatatlan sorozata nem eredményezheti a beteg teljes felépülését, úgy a társadalom folyamatos fölforgatása sem hozhatja el a közösségi jólét állapotát.

Ezen belátás logikailag azt is magában foglalja, hogy a tökéletesség elérése teljesen független attól, hogy a társadalmi gyógymodot előíró ideológus a mélyreható kezelések széles tárházából melyik kúrát tartja az adott pillanatban célravezetőnek. Természetesen fontos és becsülendő Rubasov azon felismerése, miszerint az érvényben lévő ideológia alkal-

matlan a politikai közösség problémáinak orvoslására, ugyanakkor az eddig a pontig sikeresen elvitt gondolatmenet itt megbicsaklott. Ennek oka, hogy a szélsőséges gyógykezelés elvetése nem járt együtt a politika szerepének az újragondolásával, vagyis továbbra sem tágit attól az elképzeléstől, hogy a politika feladata az, hogy megszabadítsa a társadalmat az esetlegesség, a bizonytalanság és a kontingencia öt gyötrő kórjától, és ily módon a politikai közösség számára megteremtse a háborítatlan jólét és a belőle következő politikai-akarati-homogenitás állapotát. A politika céljának félreértésétől nem függetlenül hibásan határozza meg az orvosi/ideológusi tennivalókat is, hiszen egy folyamatosan változó, éppen ezért kompromisszumokat követelő világban akar végleges és abszolút válaszokat adni a nap mint nap felmerülő kérdésekre.

3.5. *Lenni vagy nem lenni*

Az ideologikus észjárás totális politikafelfogása már-már arra a következtetésre juttatta Rubasovot, hogy gyenge pont híján ezen gondolkodásmód ellenfelei nem találhatnak fogást rajta. Ám a Gletkin által folytatott kihallgatások során tudatosult benne, hogy vallatója számára milyen tétje van ennek a látszólag előre lefutott játszmának:

„Rubasov megértette, hogy Gletkin élete legnagyobb diadalát ünnepli éppen. Egy Rubasovot elintézni szép karrier kezdete lenne, és egy perccel még ő maga is bizonytalan volt abban, mi is lesz a játék vége – ráadásul nyilván Ivanov sorsa is ott begett mementóként előtte.

Rubasov rájött, hogy legalább annyi hatalma van Gletkin felett, mint ennek a Gletkinnek felette. A markomban tartalak, fiacskám, gondolta gúnyos grimaszt vágva; kölcsönösen markunkban tartjuk egymást, ha én hátrafelé kivetem magam a hintából, akkor te is zuhansz szépen velem.” (208.)

Az, hogy az ideológia képviselői a politikai döntések következményét oly nagy jelentőségűnek titulálják, hogy voltaképpen az emberi létezés lényegét érintik, nem kizárólag az ellenfelek számára jelent egzisztenciális kockázatot, hanem az ideológiát felvállalók is létüket teszik kockára. A létezés ebben az esetben tisztán politikai létezést takar, ebből következően a politikai értelemben megbukó szereplők emberi mivoltukban is megsemmisülnek.

Rubasov sokáig úgy vélte, hogy a koncepciók perек mögött egy zéró összegű játszma húzódik meg, ennek megfelelően azt gondolta, hogy vagy az ideológia reprezentánsai, vagy az ideológia ellenfelei aratnak abszolút győzelmet. Ám rájött, hogy Gletkin elsöprőnek látszó dinamizmusa mélyen egzisztenciális félelem rejlik,

ugyanis retteg attól, hogy nem lesz képes rávenni Rubasovot az ideológiához való illojalításának beismerésére. Ha utóbbi továbbra is ragaszkodik ahhoz, hogy ő az eszme kizárólagosan legitim képviselője, azzal a saját halálos ítéletének aláírása mellett kihallgatója totális alkalmatlanságát is bizonyítja, és előkészíti bukását.

Ennek fényében különösen érdekes, hogy végül mi készíti arra, hogy magára vállalja el nem követett bűneit, majd ezután a tárgyaláson is ragaszkodik vétkes mivoltához. Nyilvánvalóan közrejátszik benne egzisztenciájának féltése is, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül Gletkin mellékesen elejtett gondolatait sem: „Remélem, Rubasov elvtárs, megértette a feladatát, megértette, mit vár öntől a párt.” (264.) Kilátástalannak tűnő helyzetében Rubasov előtt egy teljesítendő küldetés képe jelenik meg, amely értelmet adhat ebben a szenvedésekkel teli állapotban. A régóta nem hallott „elvtárs” megnevezés azt ígéri neki, hogy áldozatvállalása nem hiábavaló, mert életét ugyan nem tarthatja meg, de megkaphatja azt, ami ebben az értelmezési keretben a legbecsesebb: ismét a totális győzelmet arató ideológia politikai közösségének tagja lehet.⁵

A tőle megkövetelt feladat végrehajtása után a Rubasovra rátörő

ürességérzet ráébreszti, hogy mindig tévedett: az annyira vágyott politikai közösség nem létezik. Nem létezik, mert az ideológia szemében a közösség és az őt alkotó személyek csupán politikai eszközök, amelyek szerepük teljesítését követően jelentőségüket veszítik és nyom nélkül feloldódnak az eszmében mint önmegvalósító entitásban. Magányában számot vet múltjával, s rádöbben: közeledő kivégzése tükrében a halála árán megváltott elvtársi mivolta csak illúzió, mert kötelékeitől, sőt önnön személyiségétől megfosztott egyénként valójában nem tartozott és nem tartozhatott sehova, pláne nem az őt erre az útra vezető ideológiához.

4. Konklúzió. A kritika korlátai

Rubasov története azért szolgál különös tanulsággal a politikaelmélet kutatói számára, mert az analitikus precizitásával mutat rá arra, hogy az ideologikus észjárás megannyi szempontból védhetetlen és vállalhatatlan nézeteket vall. A beható elemzés konklúziójaképpen létrejövő ideológiai kritika azonban nem merül ki abban, hogy pontról pontra bebizonyítja ezen felfogás tarthatatlanságát. A *Sötétség délben* gondolatmenete azért kiváltképp értékes, mert az átfogó bírálat mellett nem huny szemet afölött a tény fölött, hogy

mindezek ellenére az ideologikus észjárás vonzó mivolta nem csökken jelentősen.

Roppant érdekes felidézni Koestlernek a mű megírása után tapasztalt élményét. Egyszerre megdöbbenő és tanulságos volt számára, amikor egy napon az utcán odalépett hozzá egy fiatal ember, és örömmel mesélte el neki, hogy mekkora hatással volt rá a könyv: egyből belépett a kommunista pártba. Hasonlóképpen nyilatkozott a neves baloldali történész, François Furet is, aki elmondta, hogy kifejezetten tetszett neki a regény, de érdemben nem befolyásolta a marxizmussal való szimpátiáját. (Körmendy, 2007, 130.)

Ezen, a műre adott későbbi reflexiók felidézése azért fontos, mert már Rubasov gondolkodásában is felfedezhetjük azokat a jegyeket, amelyek megmutatják, hogy a beható kritikából miért nem következik egyértelműen az ideológia elutasítása. Hiába bizonyítja ugyanis, hogy a felfogás kifacsart, feje tetejére állított logikára épül, összességében mégis azt láthatjuk, hogy az ideologikus észjárás hihetetlenül tudatosan épít fel egy szinte abszolút konzisztens világképet, amely még abban az esetben is csábító lehet, ha érzékeljük ellentmondásosságát. Ez az eszme ugyanis magában hordozza azt az ígéretet, hogy kétségektől, bizonytalanságoktól, félelmektől és meg-

próbáltatásoktól terhes világunk helyett képes olyan alternatívát nyújtani, amely rengeteg szenvedés árán ugyan, de biztosítja az emberi létezés hiányosságainak kiküszöbölését, így teremtve meg a tökéletes társadalmi berendezkedés feltételeit.

Annak ellenére, hogy alapvetően belátta az eszme helytelenségét, sok tekintetben Rubasov sem volt képes megszabadulni az ideológia vonzerejétől. Noha az életútját meghatározó gondolkodásmód számos vonását megértette, sorsát mégsem értékelhetjük fenntartások nélkül egy sikeres tanulási folyamatként. Története tanulsága ennél jóval összetettebb: úgy csalódott az ideologikus észjárásban, hogy közben annak alapvető állításait nem volt képes maga mögött hagyni. A *Sötétség délben* politikaelméleti üzenete is ennek megfelelően igen összetett: bármennyire is alaposan és meggyőzően hívja fel a figyelmet az ideológia elfogadhatatlanságára, nem ringatja olvasóját abba az illúzióba, hogy a gondolkodás ezen iránya valaha is ki fog kopni a versengő politikai nézetek közül. Az ideológiák iránti kiirthatatlan emberi vonzalom azonban nem hogy nem csökken, hanem egyenesen ez teszi elengedhetlenné az ezen felfogás elleni intellektuális küzdelmet.

IRODALOM

- Balázs Zoltán (szerk.): *Kolnai Aurél. Új Mandátum* Kiadó, Budapest, 2003.
- Burke, Edmund: *Töprengések a francia forradalomról*. Fordította: Kontler László. Atlantisz– Medvetánc, Budapest, 1991.
- Fossum, Robert H.: The Defective Christ of Arthur Koestler. *The Christian Scholar*. (1958) Vol. 41. No. 4. 555–561.
- Ingle, Stephen: Politics and Literature: Means and Ends in Koestler. *Political Studies*. (1999) Vol 47. No. 2. 329–344.
- Koestler, Arthur: *Nyilvessző a végtelenbe*. Fordította: Boris János. Osiris, Budapest, 1998.
- Koestler, Arthur: *Sötétség délben*. Fordította: Mesés Péter. Magvető, Budapest, 2019.
- Körmendy Zsuzsanna: *Arthur Koestler. Harcba a diktatúrákkal*. XX. Század Intézet, Budapest, 2007.
- Machiavelli, Niccolò: *A fejedelem*. Fordította: Lutter Éva. Helikon, Budapest, 2019.
- Márton László: *Koestler, a lázadó*. Arión Kiadó, Budapest, 2006.
- Nyirkos Tamás: *Szekularizáció és politikai teológiák*. Századvég. 2017, Vol. 22. No. 4. 109–120.
- Orwell, George: *Arthur Koestler*. Fordította: Szilágyi Tibor. Korunk. 1990, Vol. 1. No. 8. 953–961.
- Schmitt, Carl: *A politikai fogalma. Válogott politika- és államelméleti tanulmányok*. Fordította: Cs. Kiss Lajos. Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 2002.
- Staller Tamás: *Menekülés az emlékezetbe: a zsidó Koestler tudásszociológiai portréja*. Logos Kiadó, Budapest, 2007.
- Szívós Mihály: *Koestler Arthur*. Typotex, Budapest, 2006.
- Voegelin, Eric: *A politikai vallások*. Fordította: Balogh László Levente és Munkácsi Péter. Századvég, 2011, 27., 28–67.

JEGYZETEK

1. A regényben kifejtett gondolatmenet ezen vonása nem független Koestler sajátos írástechnikájától, amelyet Márton (2006, III) a montázstechnika újságírásra jellemző eszközével hoz összefüggésbe.
2. A továbbiakban a könnyebb olvashatóság kedvéért a regényre tett hivatkozások során csak az oldalszámot adom meg.
3. Noha a tanulmány alapját adó szövegimmanens elemzési módszere tudatosan kerül az életrajzi elemekre való hivatkozást, ezen a ponton mégis meg kell említenünk, hogy az óceáni érzés vagy óceánérzés Koestler gondolkodásában központi helyet foglal el. Ahogy önéletrrásában is olvashatjuk (Koestler, 1998, 110.), már fiatalkori lelki fejlődésére is nagy hatást gyakorolt ez a sajátos érzület.
4. Erre a problémára reflektál a regény francia címe is: *Le Zéro et L'Infini*.
5. A szakirodalomban igen elterjedt az az Orwell által is hangoztatott elképzelés, miszerint „*Rubasov végső soron*

azért vallja magát bűnösnek, mert hiába töri a fejét, nem képes semmi okot találni rá, hogy ne ezt tegye. Az igazságosságnak és az objektív igazságnak régóta nincs számára semmiféle értelme.” (Orwell, 1990,

957.) A benne lejátszódó erkölcsi válság természetesen közrejátszik döntésében, ám kilátástalansága mögött legalább annyira politikai természetű motívumok húzódnak meg.

© Szabó Judit Erzsébet

Elidegenedés

A (...) szabadság és a társadalmiság egy hegelianus társadalomfilozófiai perspektívából nem tekinthetők ellentéteteknek. Az individuum sokkal inkább csak az őt formáló intézmények és kapcsolatok elsajátítása révén válik szabaddá: a szabadság – ha úgy értelmezzük, mint „másban önmagunknál lenni” – abban áll, hogy értelmes és azonosuló viszonyt alakítunk ki másokkal, és hogy meg tudjuk valósítani önmagunkat azokban a társadalmi gyakorlatokban és intézményekben, amelyekkel megalapozottan azonosulunk. Metaforikusan kifejezve: szabadnak lenni annyit jelent, hogy „otthon” vagyunk az ilyen gyakorlatokban és intézményekben, és ezeket a sajátunkként tudjuk értelmezni. Ebben a vonatkozásban a szabadság

ellentétes az elidegenedéssel. (Lásd Neuhouser, 2000.) Ezzel szemben az elidegenedést mint közömbösséget és meghasonlást határozhatjuk meg, mint az önmagunkkal és a világgal szembeni hatalom- és kapcsolatnélküliséget, amelynek következtében a világot idegenként és közömbös-ként tapasztaljuk meg. Az elidegenedés így az arra való képtelenség, hogy kapcsolatokat alakítsunk ki más emberekkel, dolgokkal, az objektív világgal, és végül mindezek által közvetítve, önmagunkkal. Ez az elidegenedett társadalmi és/vagy objektív világ az individuum számára úgy jelenik meg, mint amely értelem és jelentés nélküli, mint amely megmerevedett és elszegényedett, tehát olyan világgént, ami „nem az övé”, ahol az individuum „nem önmaga”, ahol „nincs otthon”, vagy amelyre semmiféle befolyást sem tud gyakorolni. Az elidegenített szubjektum így elsősorban olyan passzív objektumként tapasztalja meg ön-

A fordítás alapjául szolgált: Rahel Jaeggi – Robin Celikates: *Sozialphilosophie, Eine Einführung*, Verlag C. H. Beck: München 2017, 76–88.

magát, amely olyan hatalmaknak van kitéve, amelyeket nem ismer. Ha tehát az elidegenedett viszony olyan deficitnes viszony, amelyet önmagunkkal, a világgal és másokkal szemben alakítunk ki, akkor – ha az elidegenedés fogalmához kapcsolódó jelenségek sokszínűségét nézzük – a közömbösség, a kizsákmányolás, az eltárgyasítás, az abszurdítás, a mesterkéeltség, az izoláció, a hiábavalóság és a „tehetetlenség érzése” mind-mind ennek a deficitnek az alakjai. (Fromm, 2006.) Társadalomfilozófiai szempontból az elidegenedés fogalma – csakúgy, mint a vele rokon eltárgyasítás és anómia fogalma – a szabadságnélküliség formáira utalnak, amelyek a „társadalmiság patológiái”. A szabadságnélküliség e formáit a modern társadalmak hibás fejleményeire vezethetjük vissza, tehát nem kontingens eseményekre, hanem sokkal inkább e társadalmak struktúrájára és sajátos logikájára – így pl. a munkaviszonyokra, amelyek meghatározzák az individuumok életét. Az elidegenedés olyan fogalma mellett szeretnék érvelni, amely számításba veszi az elméleti kritikát éppen úgy, mint a társadalmi változásokat (elsősorban a munka világában), anélkül, hogy valamilyen megváltoztathatatlan emberi lényegből indulnánk ki. De először is nagy vonalakban föl kell vázolnunk e központi társadalomfilozófiai kategória komplex történetét. Az

„elidegenedés” a kezdetektől fogva a modern társadalomfilozófia és a kritikai kordiagnózisok egyik kulcsfogalma volt. Az „elidegenedés” Marx munkásságában ugyan különösen fontos szerepet játszik, de nem ő az egyetlen, aki ezt a fogalmat explikálja. A Rousseau-tól Hegelen át Marxig vezető, társadalomelméleti vonal mellett az elidegenedés-kritikának van egy másik, egzisztencialista vonulata is, amely Kierkegaard-tól, Heideggeren át Sartre-ig ível. A 20. századi nyugati marxizmus elméleteiben és az 1968 körül kialakuló politikai és társadalmi mozgalmakban, amelyekben kibontakozott az elidegenedés kritikájának mobilizáló ereje, ez a két vonulat markánsan összekapcsolódott. (Lásd Jaeggi, 2005.)

Rousseau-tól Hegelen át Marxig

Nem a fogalmat, hanem magát a dolgot tekintve az elidegenedés mint társadalomfilozófiai probléma, először Rousseau műveiben jelenik meg. Amikor Rousseau a maga híres értekezésében (*Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről*) fölpanaszolja az emberek társadalom általi eltorzítását, akkor az ember úgy jelenik meg, mint aki eltávolodott a saját természetétől, és elidegenedett a saját szükségleteitől. Alávetve a társadalom konformista diktátumának,

az ember a maga hiúsága és érvényesülési törekvése miatt függ a többi ember véleményétől. A civilizált ember függése a saját szükségleteitől, valamint ezek határtalanná válása vezet, Rousseau szerint, az emberek közötti egyenlőtlenségekhez, a szolgasághoz és az autentikusság elvesztéséhez. Az elismerés e végzetes dinamikájának eredetét Rousseau a következőképpen írja le: „Mind-egyik kezdte figyelni a többit, s óhaj-tani, bárcsak őt magát is figyelnék, és a közmegebecsülés rangot adott. Aki a legjobban énekelt vagy táncolt, aki a legszebb, a legerősebb, a legügyesebb vagy a legékesszólóbb volt, az lett a legrangosabb, és ezzel megtették az első lépést az egyenlőtlenség meg a bűn felé: az első összehasonlításokból megszületett egyfelől a hiúság és a megvetés, másfelől az irigység és a szegény; ez az újabb kovász hatalmas erjedést indított el, és végül olyan vegyülék keletkezett, amely végzetes volt a boldogságra és az ártatlanságra.” (Rousseau, 2017, 125.)

A modern társadalmak keretei között ezt a fajta elidegenedést Rousseau szerint nem lehet legyőzni, ezért a társadalomkritikája, úgy tűnik, határozott antiszociális élel rendelkezik. Mindenesetre szerinte a társadalmi és a politikai együttélés radikálisan eltérő formájára lenne szükség. Az együttélésnek és a nevelésnek ezt a formáját ábrázolja Rousseau pár évvel az egyenlőtlenség-értekezés után

a *Társadalmi szerződésben* és a pedagógiai traktátusában, az *Emilben*. Ennek a szakadéknak a legyőzése csak akkor lehet sikeres, ha az emberek egy önmaguk által meghatározott közösségben élnek, tehát olyan társadalmi és politikai intézmények veszik körül őket, amelyeket a sajátjaikként tapasztalnak meg.

Egyrészt tehát a Rousseau által leírt elidegenített ember elveszíti önmagát, amennyiben másokkal társul. Másrészt viszont csak a társadalom által tudja visszanyerni önmagát. Az elidegenedésnek már Rousseau-nál is két oldala van: az elidegenedés a társadalomban és elidegenedés a társadalomtól. Rousseau így egyrészt az általánostól való eltérés újra és újra visszatérő elidegenedés-kritikai mozgalmait képviseli, melyek számára a társadalmiság és a társadalmi intézmények már *per se* elidegenítőek. Másrészt nemcsak a Kant által továbbfejlesztett szabadság autonómiájának (mint öntörvényadásnak) az előfutára, hanem még a hegeli társadalmi szabadság felfogásának is.

Hegel munkássága két szempontból is központi szerepet játszik az elidegenedés-elmélet fejlődésében. A tárgyat tekintve Hegel, a modern meg hasonlottság felismerésével, a Rousseau által felvetett problémához kapcsolódik. A rousseau-i konstelláció felvetette azt a kérdést, hogyan le-

het összeegyeztetni a szabadságot és a társadalmiságot, és hogyan tudják az individuumok a sajátjukká tenni a társadalmi intézményeket. De Hegelnek volt fönntartva, hogy az önmegvalósítás ezzel együtt megjelenő eszméjét a maga általánosságában tematizálja és filozófiailag konceptualizálja. (Theunissen, 1982.) A modernséget számára is elidegenedési jelenségek jellemzik: a tudat szétzabdaltsága, az „általános” és a „különös” szétválása a dezintegrációtól fenyegetett polgári társadalomban. De ő nem fogadja el, hogy az individuum a társadalomban elveszíti önmagát, hanem inkább az individuum és a társadalom közötti szakadékot tekinti a probléma magjának. Az elidegenedés vagy meg hasonlítás Hegelnél az erkölcsiség sérülése. Miközben az „erkölcsiség” nem egy szubsztanciális etikai integrációt jelent egy premodern közösségbe, hanem inkább az a feladata, hogy kielégítse „az individuum jogát a különösségre”. (Hegel 1971, § 260.) A visszájáról nézve: Hegel anti-atomizmusa arra az elvre épül, hogy az individuumok már mindig is társadalmi kapcsolatokba ágyazódnak, s mindennek „megvalósítása” hozzá tartozik a szabadságuk előfeltételéhez. Ahol tehát Hegel átveszi a Rousseau által felvázolt problematikát, ott a kiindulópontot egy olyan koncepcióvá alakítja át, amelyben a szabadság mint erkölcsiség, az erkölcsiség pedig mint szabadság je-

lenik meg. Szabadok az individuumok feletti intézményekben és az ő révükön vagyunk, individuumként csak ezekben tudjuk megvalósítani önmagunkat.

Másrészt az elidegenedés-koncepció fogalmi alakja Hegelnél egy olyan mozgó mintázatot kap, amely majd Hegel követőinél válik meghatározóvá. Hegel *A szellem fenomenológiájában* nyomon követi a szellem külsővé válását a maga „másletébe”, nyomon követi a szubjektum és az objektum meg hasonlítását mint az elidegenedés és az elidegenedés megszüntetésének mozgását. Ez egy tapasztalati folyamat, amely csak az abszolút szellemben oldódik fel, tehát az önmegismerés azon formáiban, amelyek Hegel szerint paradigmikus módon a vallásban és a filozófiában artikulálódnak. Az „elidegenedés” itt nem annyira pejoratív értelmű, inkább a szubjektum mozgását jelenti, amely a világban külsővé válik, és azáltal lesz valóságos, hogy önmaga másikkal viszonyt alakít ki, és így a világon keresztül – amelyet a saját eltárgyasító tevékenysége produktumaként értelmez – önmagához viszonyul.

Marx is felkarolja az erkölcsi meg hasonlítás hegeli témáját, de erősen bírálja annak hegeli „megoldását”. Hegel ugyanis a polgári társadalom integrációs hiányosságait azáltal

kompenzálta, hogy mindezt be-
ágyazta az állam fölérendelt erköl-
csiségébe. Az ily módon elfogadott
kettősség burzsoá és citoyen között,
állampolgár és gazdasági polgár kö-
zött, vagyis a politika és a gazdaság
között, Marx számára az elidegene-
dés kifejeződése, amely csak egy ra-
dikális, a gazdasági szférát is átfogó
emancipációval szüntethető meg.
(Marx 1977, 354 sk., 363 sk., 369 sk.)
A koncepció elidegenedés-elméle-
tileg legjelentősebb és legnagyobb
hatású dokumentumában, a *Gaz-
dasági-filozófiai kéziratokban*, Marx
négy szempontból írja le a kialakuló
kapitalizmusban mindenütt jelenlé-
vő elidegenedett munka jelenségét:
ez a munkást először is elidegeníti a
saját munkájának a termékétől, má-
sodszor magától a munka tevékeny-
ségétől, harmadszor attól, amit Marx
„emberi lényeknek” nevez (ezen
mindenekelőtt az ember önmagához
mint szabad lényhez való viszonyát
érti, amelynek számára a munkának
szabad tevékenységnek kellene len-
nie, de hozzá tartozik az is, amire az
emberi nem mint nem, kooperatív
képes), és negyedszer az embert a
többi embertől. Az elidegenedés így
annak a viszonynak a megzavarodá-
sa, ahogy az emberek önmagukhoz,
a társadalomhoz, illetve a természeti
világhoz viszonyulnak, vagy viszo-
nyulniuk kellene.

A Marx által „elidegenedésnek”
nevezett deficitben két dimenziót le-

het felismerni: az emberek egyrészt
képtelenek arra, hogy ellenőrizzék
azt, amit tesznek, azaz hogy indivi-
duális vagy kollektív értelemben a
saját cselekedeteik szubjektumai le-
gyenek (a tehetetlenség problémá-
ja); másrészt képtelenek észszerűen
azonosulni azzal, amit csinálnak, és
azokkal, akikkel csinálják (az elsze-
gényedés problémája, az értelem-
vesztés problémája és a világ jelen-
tétlenségének problémája). Így a
saját tevékenység termékétől való el-
idegenedés implicálja az ellenőrzés-
vesztést és a kisajátítást: az elidege-
nedetten dolgozók már nem rendel-
keznek afölött, amit a munkaerejük
eladójaként maguk állítottak elő, ez
már nem tartozik hozzájuk. A ter-
mékeiket egy olyan piacon cserélik
el, amelyet nem tudnak ellenőrizni.
Másrészt azonban a tárgytól való el-
idegenedés azt is jelenti, hogy a tárgy
a munkások számára fragmentalizál-
tan jelenik meg, mivel a munkameg-
osztás és a specializálódás körülmé-
nyei közepette dolgoznak, és ezért
nincs viszonyuk a termékük pro-
duktumához mint egészhez.

A hatalom-nélküliségnek és az ér-
telem-vesztésének ugyanez a kettős-
sége jellemzi a saját tevékenységük-
től való elidegenedést is: az elidege-
nedett munka egyrészt nem-szabad
tevékenység, olyan munka tehát,
amelybe és amelyben kényszerítve
vagyunk. Tehetetlenségükben az
elidegenedetten dolgozók nem ké-

pesek a számukra intranszparens összefolyamatot, amelynek részesei, sem átlátni, sem kontrollálni. Másrésztől Marx elidegenítettnek nevezi a munka korlátozottságát és eltompultságát. Az elidegenedett munka ismertetőjegye nemcsak az, hogy a munka mások (a termelési eszközök tulajdonosainak) hatalmában van, hanem az is hogy a munkának nincs belső célja, és nem önmagáért végzik. Így jutunk el oda, hogy „a munkát a munkás nem igenli, hanem tagadja, nem jól, hanem boldogtalannak érzi magát, nem fejt ki szabad fizikai és szellemi energiát, hanem fizikumát sanyargatja és szellemét tönkreteszi”. (Marx 1977, 40. p.)

Megfordítva: a marxi antropológia szerint a nem elidegenedett munka lenne az előfeltétele a világ produktív elsajátításának, annak, hogy megfelelő viszonyt tudjunk kialakítani önmagunkkal, az objektív világgal és egy másik társadalmi renddel. Hegeltől eltérően a modern kapitalista társadalomban fellépő elidegenedés strukturális forrásainak marxi diagnózisa azt implikálja, hogy a fennálló intézményes rend messze áll attól, hogy a társadalmi szabadság kifejezése lenne, inkább a strukturális kötelékeknek egy olyan formája, amely csak egy forradalmi, vagyis strukturális átalakulás segítségével győzhető le.

Marx után

Az elidegenedés fogalmát már Hegel és Marx is összekötötték az eldologiasodás fogalmával. Ez a kapcsolat található meg a magyar marxista filozófus, Lukács György esszéjében is: „Az eldologiasodás és a proletariátus tudata”. Itt a középpontban az „áruforma univerzalitásának” tézise áll – ez lenne a modern társadalom alapvető sajátossága. Ezzel az eldologiasodás elmélete a modern kapitalista társadalom elméletévé válik. Lukács szerint a következő jelenségek a meghatározóak: a közömböség, az eltárgyasulás, a kvantifikálás és az absztrakció, amelyek a kapitalista cseregazdaság elterjedésével a társadalom összes megnyilvánulásában és kifejezési formájában lecsapódnak – így az individuumok önmagukhoz való viszonyában is, akik önmagukhoz, a saját képességeikhez és másokhoz, akikkel kapcsolatban állnak, úgy viszonyulnak, mintha dolgok lennének. Az absztrakt általánosság és a kalkulálhatóság – a cse-reérték önállósulása következtében – átszövi a kapitalista társadalom egész szerkezetét, és ezáltal átformálja a mindennapi életkörülményeket és az interszubjektív kapcsolatokat is. (Lásd Habermas 1985, 129 skk.)

Max Weber megalkotta az „acélkemény épület” képét, amelyben az ember a bürokratikus kapitalista társadalom foglya. (Weber 1982,

287. p.). Simmel pedig a „kultúra tragédiájaként” írta le azt, hogy az emberi szabadság termékei, az emberekkel szemben objektív dolgokként jelennek meg (Simmel, 1999); és ugyanakkor azt is feltárta, hogy a pénzgazdálkodás elterjedésével együtt a szabadság értelemvesztésbe fordul át. A Lukács által megfigyelt jelenségek ezeket a tényeket pregnáns módon magukba foglalják; és e jelenségeket Lukács visszavezeti az egyéni kapcsolatoknak és a társadalmi viszonyoknak a kapitalista árucseréből következő megváltozására: „Ezzel a társadalom struktúrájában alapvető szerepet játszó ténnyel kapcsolatban mindenekelőtt világosan le kell szögezni újra és újra azt, hogy általa kerül szembe az emberrel saját tevékenysége, saját munkája, mint valami objektív, tőle függetlenül létező, rajta embertől idegen öntörvényűséggel uralkodó dolog. [...] kész dolgok és a dologi kapcsolatok egész világa jön létre (az áruk és piaci mozgásuk világa), melynek törvényeit az ember fokozatosan felismeri ugyan, de ezek a törvények ekkor is leküzdhetetlen, önmagukban ható erőkként állnak szemben vele.” (Lukács 1971, 324.)

Ugyanezek a motívumok – még ha nem is mindig explicit módon – fontos szerepet játszanak a Frankfurti Iskola szerzőinek munkáiban is.

Theodor W. Adorno a szubjektum belsejéig hatoló elidegenedést diagnosztizált az igazgatott világ feltételei közepette, Marcuse pedig az „egydimenziós emberről” szólva, hasonló irányban fejtette ki érveit. Marcuse kordiagnózisában is jól érezhető az elidegenedésnek ez a problematikája (Marcuse 1990, 33 sk.): habár azt írja, hogy az elidegenedés fogalma kérdésessé válik, mivel az individuum azonosul a rákényszerített létezéssel, és ebben a létezésben kielégül, sőt még fejlődik is. Mindazonáltal ragaszkodik ahhoz, hogy „egy teljesen objektívvá vált elidegenedés magasán fejlett szintjén élünk”, amelyben az objektív-elidegenedett viszonyokba integrált emberek szubjektív elégedettsége „hamis tudatként” értelmezendő, amely „immunis e világ hamisságával szemben”. De ezzel együtt maga az elidegenedés-elmélet is immunis és cáfolat-rezisztens lesz.

Az elidegenedés-kritika második, egzisztencialista irányvonala, amely a társadalomfilozófiai diszkusszióban kevésbé jelentős, az egzisztencia kierkegaard-i etikájával vette kezdetét. Ez a meg hasonlítás, a közömböség, az önmagára és a világra való vonatkozás elvesztésének problémája szintén a gyakorlati elsajátítás mozzanatával függ össze. Kierkegaard a „modern ember rendeltetésvesztésére” reagálva, az önmagává válást a saját cselekedetek és történetek elsajátításaként értelmezi: mint a „gya-

korlati önelsajátítás” és az idegenség tevékeny birtokbavételének folyamatát. (Theunissen 1991, 6–10. p.) A konformizáló nyilvánosság elvárásaival szemben az individuumnak azon kell fáradoznia, hogy „egyedi emberré”, „egyediesített lényé” váljék. Ezt az ötletet később Sartre is átveszi, amikor szembeállítja a rosszhiszeműséget és az önbecsapást egy nem eldologiasodott, szabad, önmagunkhoz fűződő viszonyban. (Sartre 2006, 93. skk.) „A pincér, aki azt játssza, hogy ő pincér” elveszíti a távolságot a szerepétől, külső társadalmi követelésekkel azonosul, és így módon elveszíti a saját akarátát is, mivel elmenekül a feladat elől, hogy önmaga legyen.

Az egzisztencialista elidegenedés-kritika kiindulópontja és eredménye nem utolsósorban abban különbözik a „Hegel–Marx-vonaltól”, hogy az utóbbiban az elidegenedést társadalomelméletileg értelmezzük, és a társadalom felől gondoljuk el, az egzisztencializmus számára viszont az elidegenedés forrása a nyilvános „nagy” világban való benne élés. Így diagnosztizálja Kierkegaard a szubjektumok autenticitásának elvesztését a „nivellálódásként” leírt nyilvánosság fényében. (Kierkegaard 1954, 89 sk.) És Heidegger a társadalmi „együttlétet” ugyan konstitutívnek tekinti a „világban-benne-lét” szá-

mára, de mégis az „akárki uralmában” pillantja meg a nem-tulajdonképpeniség ebben strukturálisan benne rejlő módusát. Ez az önelidegenedésnek egy olyan formájához vezet, amely a konformisztikus másokra való orientálódásból adódik, és amelyből a „jelenvalólét” csak nehezen tud emancipálódni. (Heidegger 1989, 27. §.)

Elidegenedés és elsajátítás

Az elidegenedés itt fölvázolt meghatározásai ma különféle okokból nem követhetők zökkenőmentesen. Ha az elidegenedést, Rousseau-val kezdődően, az ember természetének és társadalmi életének ellentmondásaként értjük, akkor az elidegenedett állapot visszavezetése egy nem elidegenedett állapotba, mindig az ember természetéhez vagy rendeltetéséhez való visszatérésnek is tűnik. Az elidegenedés-kritika már feltételezi az igazi emberi lét objektíve megalapozott alakját vagy célmeghatározását, amelytől az elidegenedett állapotban eltávolodtunk. Ahol valamitől elidegenedünk, ott mindig megjelenik a feltevés, hogy valami lényegileg „sajátunktól” idegenedünk el, De az a feltételezés, hogy az emberi természetnek lenne egy időtlen lényege, ma már – több évtizeddel az esszencializmus kritikája után – aligha tartható. (Lásd még Schloßberger, 2014.)

Az elidegenedés problémája azonban „még mindig” vagy talán „ismét” jelen van. Tekintve az újabb gazdasági és társadalmi fejleményeket – különösen a munka világában – egy olyan növekvő nyugtalanság érezhető, amely, ha nem is az elnevezését, de a lényegét tekintve összekapcsolódik az elidegenedés jelenségeivel. Nagy figyelmet keltett Richard Sennett *The Corrosion of Character* című könyve, azzal a tézissel, hogy a „rugalmas kapitalizmus” fenyegeti mind az egyes ember identitását, mind a társadalom összetartozását. Egyre hangosabbak lesznek a kételemek az élethelyzetek mind szélesebb körű piacositásával vagy „árúvá válásával” szemben; és a panaszok a társadalmi gyorsulás elidegenítő hatásaival szemben (Rosa, 2013). Mindezek olyan jelenségek iránti érzékenységről tanúskodnak, amelyeket az említett elméletek még „elidegenedésként” vagy „eldologiasodásként” jellemeztek. Így kézenfekvő az a sejtés, hogy az elidegenedés fogalmáról való lemondás csak azon az áron lehetséges, hogy az említett jelenségek tematizálásakor és kritikai elemzésekor az elméleti kifejezés és a jelentéstartalmak lehetőségei elszegényednek. (Lásd Jaeggi, 2005.)

A kihívás itt abban áll, hogy el kell kerülnünk a klasszikus elidegenedés-diskurzus problémás esszencialista következményeit. Az elidegenedés fogalmának visszaszerzésére

irányuló minden kísérletnek három feladatot kell megoldania: először is az esszencializmus ellenvetésével szemben bizonyítania kell, hogy az elidegenítés fogalmának lehetséges egy nem esszencialista rekonstrukciója. Másodszor, a paternalizmus vádjával szemben meg kell mutatnia, hogy az elidegenedés kritikája nem áll szemben az úgynevezett önmeghatározás modern igényével, hanem sokkal inkább annak társadalmi előfeltévéseit tárja fel. És harmadszor azt kell plauzibilissé tennie, hogy az elidegenedés-kritikából már következik az ember önmagához és a világhoz való viszonyának megértése; méghozzá olyan megértése, amely nem ül fel annak az illúzióknak, hogy a nem elidegenedett viszony a teljes transzparenciában, kontrollban és rendelkezésben áll.

Ha úgy értelmezzük az elidegenedést mint az önmagunkkal, másokkal és a világgal való kapcsolat kialakításának képtelenségét, akkor ezzel egy különleges kapcsolatnélküliségre utalunk: olyan mozzanatok elválasztására vagy szeparálására, amik összetartoznak, s a kapcsolat megszűnik köztük, miközben a köztük lévő viszony fennmarad. Az elidegenedés nem a kapcsolat hiányát írja le, hanem a minőségét. Paradox módon fogalmazva: az elidegenedés a kapcsolat-nélküliség kapcsolata. (Lásd Jaeggi 2005, I. rész.) Az elidegenedés értelmezési mintájához hozzá-

tartozik a következő jellegzetesség is: azok a dolgok vagy viszonyok, amelyekről elidegenedünk, egyszerre a „sajátjaink” és „idegenek”. Amíg elidegenedett viszonyokban vagyunk involválva, addig komplikált módon egyszerre vagyunk áldozatok és elkövetők. Azokat a társadalmi szerepeket, amelyekben valaki „önmagától elidegenedettnek” számít, mégis csak ő maga játssza. Azok a vágyak, amelyek kapcsán kételkedünk, hogy valóban hozzánk tartoznak, éppen azért olyan irritálóak, mert kétségtelenül a sajátjaink. És a társadalmi intézmények, amelyek megmerevedve és idegenül állnak az emberekkel szemben, egyben általuk létrehozottak, és ők reprodukálják azokat. Nincs hatalmunk afelett, amit mi magunk teszünk – ez az elidegenedett viszony specifikuma.

Az elidegenedés-kritikában – mint már Marxnál is – két különböző diagnózis kapcsolódik össze: egyrészt a hatalom-vesztés (olyan viszonyok jönnek létre, amelyekben mint szubjektumok meg vagyunk fosztva a hatalomtól), másrészt az értelemvesztés (az elidegenedett világ olyan világ, amit nem tapasztalunk meg értelmesként, és amelyhez nincs jelentéssel telített kapcsolatunk). Más szóval: az „elidegenedés” címszava egyszerre tartalmazza a kívülről való meghatározást és a meghatározás hiányát.

Ha mármost az elidegenedést a kapcsolatnélküliség kapcsolataként értelmezzük, akkor megfordítva, az elidegenedés megszüntetése biztosan nem jelenti az önmagunkkal és a világgal való osztatlan egység helyreállítását, vagy egy lényegi egység újra megteremtését. (Lásd Jaeggi 2005, III. rész.) Az elidegenedés megszüntetése is egy kapcsolat, egy elsajátítási viszony. A feladat így nem annak szubsztanciális meghatározása, hogy mitől vagyunk elidegenedve az elidegenedés állapotában. A megvizsgálandó kapcsolat jellegzetességeibe sokkal inkább beletartoznak az elsajátítási viszonyok különböző zavarai (mint pl. a modern munkavilág), amiket elidegenedésként diagnosztizálhatunk. Az elsajátítási kapcsolat olyan produktív kapcsolat és nyílt folyamat, amely lényege szerint nem egy olyan önmagunkhoz való viszony, amelyben minden elidegenedést leküzdöttünk, és megvalósítottuk a teljes transzparenciát, és az én feletti rendelkezést. Az elidegenedés ezen értelmezéséből következik a szabadság és az elidegenedés közötti viszony, amelyre már korábban utaltunk: amennyiben a szabadság feltételezi, hogy magunkévá tudjuk tenni azt, amit csinálunk, és azokat a feltételeket, amelyek közegette csináljuk, akkor az elidegenedés leküzdése a szabadság megvalósulásának előfeltétele.

FORDÍTOTTA GRÓSZ ESZTER

- Fromm, Erich: A tehetetlenség érzéséről, in *Thalassa*, 2006/2–3 [1937], 71–94.
- Habermas, Jürgen: *A kommunikatív cselekvés elmélete*, Budapest, Filozófiai Figyelő/Szociológiai Figyelő 1985 [1981].
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *A jogfilozófia alapvonalai*, Budapest, Akadémiai, 1971 [1820].
- Heidegger, Martin: *Lét és idő*, Budapest, Gondolat, 1989 [1927].
- Jaeggi, Rahel: *Entfremdung. Zur Aktualität eines sozialphilosophischen Problems*, Berlin: Suhrkamp, 2005.
- Kierkegaard, Søren: Eine literarische Anzeige, in *Gesammelte Werke*, Abt. 17, Bd. 12, Düsseldorf: Grevenberg 1954 [1846].
- Lukács György: *Történelem és osztálytudat*, Budapest, Magvető, 1971 [1923].
- Marcuse, Herbert: *Az egydimenziós ember*, Budapest, Kossuth, 1990 [1964].
- Marx, Karl: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*, A marxizmus-leninizmus klasszikusainak kiskönyvtára 27. Budapest, Kossuth, 1977 [1844]. Online: <http://mek.oszk.hu/04500/04532/04532.pdf> (letöltés ideje: 2019. 07. 11.)
- Neuhouser, Frederick: *Foundations of Hegel's Social Theory*, Cambridge/MA: Harvard University Press, 2000.
- Rosa, Hartmut: *Beschleunigung und Entfremdung*, Berlin: Suhrkamp, 2013.
- Rousseau, Jean-Jacques: Értékezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól. In *Politikafilozófiai írások*, Budapest, Atlantisz Kiadó, 2017 [1755], 61–200.
- Sartre, Jean-Paul: *A lét és a semmi*, Budapest, L'Harmattan, 2006 [1943].
- Schloßberger, Matthias: Philosophische Anthropologie als normative Gesellschaftstheorie, in *Internationales Jahrbuch für philosophische Anthropologie*, Bd.4, Berlin: Akademie, 2014, 187–202.
- Sennett, Richard: *The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. London/New York: Norton 1998.
- Simmel, Georg: A kultúra fogalma és tragédiája, in *Forrásmunkák a kultúra elméletéből. Német kultúraelméleti tanulmányok*. Szerk. Bujdosó Dezső. Budapest, Tankönyvkiadó, 1999 [1911], 2. kötet, 75–93.
- Theunissen, Michael: *Selbstverwirklichung und Allgemeinheit. Zur Kritik des gegenwärtigen Bewusstseins*, Berlin: de Gruyter 1982.
- Theunissen, Michael: *Das Selbst auf dem Grund der Verzweiflung*, Frankfurt a.M.: Hain 1991.
- Weber, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1982 [1904/1905].

Munkásököl, vasököl

LENGYEL LÁSZLÓ 70. SZÜLETÉSNAPIJÁRA

A Központi Bizottság 1958. október 13-i ülésén a bevezetőjében Kádár János többek között azt mondta:

Itt jártak nálunk az év elején az angol elvtársak a PB egyik tagjának, Gollan elvtársnak vezetésével. És mi szívélyesen elbeszélgettünk. Elég hosszasan beszélgettünk a Nagy Imre ügyről, sőt lehet mondani, hogy csak arról beszélgettünk. (...) Mi meghallgattuk az ő véleményüket, amely körülbelül abban foglalható össze, de nem viccből, hanem komolyan, hogy a per csúcstalálkozó előtt nem jó, utána még rosszabb. Nyílt tárgyalás nem jó, zárt tárgyalás borzasztó. Ez volt az ő véleményük, s ezt kifejtették két és fél órán keresztül. Mi azt mondtuk nekik, hogy számunkra a kérdés másként jelentkezik. Önök feltehetik így a kérdést, de nekünk döntenünk kell, hogy vagy kell, vagy nem kell, vagy nyíltan, vagy zártan, nekünk el kell dönteneni, mi azzal nem elégedhetünk meg, hogy az egyik rosszabb, mint a másik. A kérdés

adva van, és nekünk azért a magyar közvéleményből kell kiindulni, és a Magyar Népköztársaság érdekéből, s aszerint kell eljárni. Kérdezték, hogy akkor mégis mit csinálunk és mikor? Mondtuk, hogy ezt maguk bízzák csak ránk egészen nyugodtan, egy és negyed éve úgy, ahogy visszük az ügyeket, magyarul: örültek nem vagyunk, a kérdés a mi kérdésünk, és majd meg fogjuk oldani, úgy, ahogy a magyar munkásmozgalom érdeke megköveteli. Meghallgatunk mindenkit és mérlegeljük, amit mondanak. Ez volt a válaszuk. Ettől sokkal okosabbak nem lettek, de nem véletlenül volt ilyen a válaszuk. Hiába, Angliában még könnyebben előfordul, hogy szenzációt csinálnak egy ilyen információból. Jobbról-balról beszélnek, s két nap múlva már az osztályellenség tudja, és akkor tessék helyesen intézni az ügyeket! Szándékosan nem adtunk konkrét tájékoztatást. Na és mikor megvolt az ügy, akkor rendkívül sérelmeztek,

hogy mi nem mondtuk meg, hogy mit akarunk csinálni. Véleményük szerint ez nemcsak magyar ügy volt, hanem nemzetközi is, és helyes lett volna velük előre megbeszélni, hogy mit akarunk csinálni. Ez persze abszurdum lett volna. Azt is külön sérelmezték, hogy amikor itt jártak, akkor nem mondtuk meg, hogy mit is akarunk tulajdonképpen csinálni. Aztán megjelent a Daily Workernek az a vezércikke, aminek az első két mondatában valami olyasmi volt: az angol munkásmozgalmak körében elkeseredést szült az, hogy a Nagy Imre ügyben nem tudom kiket halálra ítélték, meg hogy olyan emberek, akiknél kétségbe nem vonható, hogy a szocializmus mellett vannak, elkeseredéssel értesültek arról, hogy a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága szükségesnek tartotta halálra ítélni azokat az embereket. És még hozzáírták, hogy mi osztjuk ezeknek az embereknek az elkeseredését. Ez volt az angol KP hivatalos lapjában.

Ez az első KB-ülés Nagy Imre, Maléter Pál és Gimes Miklós június 16-i kivégzése után. Losonczy Géza korábban, még december végén tömések között halt meg, Szilágyi Józsefet pedig áprilisban elkülönített perben ítélték halálra, történetesen ugyanaz a dr. Vida, aki a Nagy Imre-perben is elnökölt, és az egyik ülő is azonos volt, Lakatos Péterné, akinek 56. október 30-án ölték meg a férjét a

Köztársaság téren. A sajtóban Szilágyi József a Nagy Imre-perben halálraítélteként szerepelt, mintha jelen lett volna a tárgyalóteremben. Az ítéletekről a Központi Bizottság előtt más módon sem Kádár, sem más nem számolt be.

A jelenlévő KB-tagok a kivégzetteket személyesen ismerték, Gimes Miklóst, Losonczy Gézát és Szilágyi Józsefet nem kellett nekik bemutatni. Ők voltak „azok az emberek”, meg Maléter Pál, aki a Nagy Imre-perben a legderekebbül viselkedett. Hogy a per során mi hangzott el, azt akkor nem lehetett tudni.

Nem tudom, érezték-e a jelenlévő KB-tagok, mennyire semmibe vannak véve. Elég megalázó, ha egy névlegesen mégiscsak vezető testületnek nem mondanak voltaképpen semmit. Kádár csak arról számolt be, hogy az angoloknak mit mondott (vagyis mit nem mondott).

Lelkifurdalásnak nyoma sincs ebben a szövegben, ahogy Kádár 1989. április 2-án a KB előtt utolsó tartott beszédében sem. 58-ban gúnyolódott, 89-ben félt, más különbség nincs.

Most meg kell említenem, nehogy ellentmondást lássanak az elvtársak, hogy a felelősségre vonások az ellenforradalmi jellegű bűncselekményeknél bizonyos értelemben le vannak már zárva, más értelemben nincsenek még lezárva. Le vannak zárva abban az értelemben, hogy egyetlen országos fontosságú vagy kihatású vagy jelentőségű büntetőeljárás már nincs, vagy amelyben olyan sze-

mélyek szerepelnének, akiknek elit-élésénél országos vagy nemzetközi visszhangra kellene számítani. Ilyen nincs, ez mind le van zárva.

Augusztus 2-án zárult le a Bibó István, Göncz Árpád és Regéczy-Nagy László elleni per. Kádár eredetileg halálra akarta őket íteltetni, és a hagyomány szerint csak Nehru tiltakozására kegyelmezett meg. Ehhez a kegyelemhez azonban Hruscsov is kellett, aki a Nagy Imre-per is enyhébb ítélettel zárta volna le. Hruscsov azt hitte, hogy az első szputnyik fellövésével a Szovjetunió tudományos és technológiai téren behozta az Egyesült Államokat, és már csak az életszínvonal javítását kell megoldania.

Azonban van kb. 600 általában kisebb rendű ügy, amely még ott folyik a büntető apparátus vonalán, valami töredéke még a rendőrségnél van, másik része az ügyészségnél, megint más része a bíróságnál. Itt ez a 600 – hogy az elvtársak értsék, hogy nem valami óriási mennyiségről van szó –, ahhoz mérendő, hogy ilyesfajta eljárást lefolytattak kb. 14.000 emberrel szemben. Úgyhogy ehhez kell ezt a 600-at mérni, s azzal kell számolni, hogy ilyen kisebb rendű ügyek még lesznek év végéig kb. De a fő politikai ügyek le vannak zárva. Így áll ez a kérdés.

Nem egészen 10 hónappal korábban, 57. december 21-én ugyanezeknek a

KB-tagoknak Kádár többek között ezt mondta:

„Még van mintegy 70-80 ember, akiket a Nagy Imre-csoporton kívül is felelősségre kell vonni, azután az egész befejeződött. A megtorlás november 4-5 között lett volna a legérthetőbb, de akkor voltunk a leggyengébbek. A konszolidációnak ez a per látszólag ellentmond, de tavalay nem volt erőnk, pedig akkor lett volna helyes a megtorlás. Eddig el van ítélve mintegy 5-6000 ember.”

Az ígért 70-80 emberből lett 10 hónap alatt vagy 7-8000, Kádár szerint legalábbis. A százszorosa.

Van egy-két ember, aki ül elítélve, és helyes volna nekik kegyelmet adni, a kegyelem valamilyen formáját alkalmazni: büntetés-megszakítás vagy felfüggesztés vagy hasonló, de nem teljes amnesztiát. Két név kerül szóba: Zelk Zoltán, és bizonyos Varga Domonkos nevű író vagy micsoda.

Fogom alkalmazni a jövőben a foglalkozásomra: „író vagy micsoda”.

Zelk Zoltánnál mellette szól, hogy őszinte megbánást mutat végig, ezt különböző módon kifejezi, és nincs ok kételkedni benne. Eszerint is viselkedett a vizsgálat során. Hozzájárul, hogy a büntetésének a nagyobbik felét már kitöltötte, felesége köz-

ben meghalt, meg ilyen egyéb dolog, tehát indokoltnak látszik.

„Meg ilyen egyéb dolog.”

Azt mondják – én nem olvastam ezeket az irodalmi termékeket –, hogy belső meggyőződésből sokkal meggyőzőbb verseket írt ott benn, mint akik itt kinn gyakorolják az alkotás szenvedéses útját, de nem is ez a döntő.

Számomra eddig nem volt világos, hogy Kádár tiszta szívéből gyűlölte az irodalmat.

Szóval őszinte megbánást mutat, a büntetés nagyobbik részét kitöltötte, így magánemberként szerencsétlen helyzetben van, és úgy néz ki, hogy politikailag célszerű a kegyelem valamilyen formájában nem teljes törlést alkalmazni. Hasonló a helyzet ennél a Varga Domokosnál, azzal súlyosbítva, hogy ez már büntetésének háromnegyed részét kitöltötte, hat kiskorú gyermeke van stb.

„...ennél a Varga Domokosnál,... ez már”. Annyira nem vehető emberszámba, hogy talán burzsujnak sem az igazi.

Tájékoztatásul közlöm, mert a PB fog ezzel foglalkozni talán már a holnapi nap, hogy ezek kapjanak kegyelmet. Mérlegelni fogjuk ezt, és valószínű, hogy hír formájában

közöljük, egy kicsi kis hír a napi hírek között, ne csemegét csináljunk belőle, de lehet, hogy úgy döntünk, hogy még az sem kell, mert bizonyos körökben ez elmege, de azt hiszem, szó lehet egy egész rövid kis közlésről. Ugyanakkor felvetettük, nem az egyensúlyozó művészet kedvéért, hanem a helyes politika miatt, hogyha ilyen kegyelmi aktus történik, akkor kell ennek a kegyelmi aktusnak más oldalát is alkalmazni, időben nem túl messze egymástól. Gondolunk arra, hogy vannak emberek, akik bűncselekményt követtek el, de becsületes kiindulópontból, a néphatalmat akarták védelmezni, csak rosszul csinálták. Van két munkásőr Somogybán, akik megöltek két kulákot, ez a heves harc közben volt. Van még ilyen néhány eset, és úgy gondolom, hogy azok is amnesztiát kapjanak. Valahogy így kapcsoljuk mi össze ezt a dolgot, s ez egyáltalán nem egyensúlyozó művészet, hanem elvileg helyes álláspont.

Két gyilkos – két író: pontosan ilyen a ki- egyensúlyozás művészete.

Egészségesen megtörtént a „Rodostó” moszkvai csoport hazatelepítése is, a határozat értelmében, mégpedig Rákosi és Gerő kivételével, ahogy ez a határozatban volt. Szóval a többiek haza lettek telepítve. Itt említést érdemel az, hogy az SZKP-nak is van egy Nemzetközi Kapcsolat

latok Osztálya, annak a vezetője Andropov elvtárs, aki Magyarországon volt követ, s aki évekig dolgozott ezekkel az emberekkel, különösen Rákosival, Gerővel, Kováccsal, Hegedűssel s a többiekkel, mégpedig jó elvtársi egyetértésben és lojálisan, mert ő mint nagykövet támogatta a pártvezetést és a kormányt is. Ennek a korábbi ténynek van fontossága abban, amit ő most, ugyanis a kollégájával, Szilágyi elvtárral beszélve, és ez nem magánközlésnek tekinthető, tett bizonyos észrevételt ezzel a moszkvai csoporttal kapcsolatban. Azt mondta először, hogy az SZKP-nak egész története olyan, hogy ott nem lehet felmutatni egyetlen egy embert sem a valamikori vezetőkön belül, aki, miután eltávolították a vezetésből, fenntartás nélkül támogatta volna azt a vezetést, amely őt eltávolította. Az ő párttörténetük ilyen esetet nem tud. Ezt biztosan nem példabeszédként közölte, hanem azt mondta, reméli, hogy ebben a kérdésben a magyar párt vezetőinek illúziói nincsenek. Hát nekünk illúzióink nincsenek...

Felmerült a gondolat, határozat még nincs, hogy a Rákosi-kérdésben lehetséges, hogy a jövő év folyamán kell valamiféle tájékoztató levelet írunk a testvérpártok Központi Bizottságaihoz, mert az a tapasztalat, hogy ő igyekszik mindenféle zűrös

kontaktusokat teremteni. Pl. a közelmúltban felutazott Moszkvába, mikor ott sok testvérpárt emberei jártak, hogy találkozzon velük, meg ott politizálgasson, és az a tapasztalat, hogy sok testvérpárt funkcionáriusai nem ítélik meg egyöntetűen ezt a kérdést. Lehet olyasmit tapasztalni, hogy néhány elvtárs – olaszoknál, németeknél, másutt – valahogy úgy van ezzel az egész Rákosi-kérdéssel, hogy mi most helyes taktikát alkalmazunk-e, hogy egyelőre lemondunk ennek a nagyszerű forradalmárnak az aktív segítségéről. Azt hiszem, az ilyesfajta illúziókat el kell osztatni. Még a kongresszus előtt tisztázzuk ezt a dolgot, mert lehet, hogy a kongresszuson nem kell beszélni olyan dologról, amit itt azért hasznos lesz talán tájékoztatásként közölni.

Nem tudom, mennyire megalapozottan félt Kádár Rákositól, de még ekkor is tartott tőle.

Volt egy ilyen határozat a múlt év novemberében, hogy nem tudom, miféle kutatómunka megkönnyítése, vagy tájékozódás, vagy tanulás céljából mintegy 3000 párt- és állami funkcionárius számára kell egy kiadványt készíteni az ellenforradalmi felkelés napjainak dokumentumai-ból. Én nem is tudtam róla, nem is voltam itthon, csak most készen volt egy kiadvány a nyomdában, a Fehér

Könyv¹ kiadása után lenne esedékes ennek a megjelenése. Én úgy szereztem róla tudomást, hogy idetelefonáltak a Titkárságra, hogy valamiféle beszédem publikálásába egyezzek bele.

A kiadvány olyan beszédeket tartalmaz – kettőt kell itt megemlítenem – először Nagy Imrétől, másodsor tőlem, amit nem célszerű most publikálni. Miért? Nagy Imrének benne vannak olyan beszédei, amiket abban a periódusban tartott, amikor ő a pártot az orránál fogva vezette. Mi kommunisták, proletárok, meg a proletárdiktatúrát kell megvédeni, meg mit tudom én, meg mit kell csinálni, szóval ami a KB becsapására szolgált. Mert hogy jön az ki, hogy kiadjuk a Fehér Könyvet, bemutatva, hogy titkos tervei voltak már október előtt és most pedig publikálunk mindenféle beszédet, ahol ő a szocializmus védelmezőjeként, és a demokratizmus továbbfejlesztőjeként szerepel. Ez volt az egyik típusú beszéd. A másik sajnos az én beszédeimnek valamilyen csokra, amelyek ezekben a napokban születtek. Október 26-án, meg 28-án. Milyen beszédek ezek? Akkor rendelkeztem én a bizonyos teljhatalommal, amiről azt sem tudtam, hogy háromfős hadsereget jelent, vagy háromezret, vagy hol található az. Óriási nyomás volt, azt tudják az elvtársak. Voltak taktikai lépések, amiket nem egyedül határoztam el, az mindegy

is, mondjuk olyan kérdésről volt szó, hogy a szakítás lehetőségét megsemmisíteni, mielőtt a szakítás feltétele megvan.

Szakítás a Varsói Szerződéssel, gondolom. Nem véletlenül fogalmaz ennyire homályosan.

Vagy most célszerű minékünk ország-világ előtt demonstrálni, hogy még az a hattagú nem is tudom minek nevezzem, az is darabokra szakadt, és a népet még nagyobb kétségbeesésbe kergetni, vagy keresni valami kivezető utat, és ott voltak beszédek. Emlékszem, Nagy Imrének volt egy fellépése, a 28-i, aminek én egy betűjével egyet nem értettem, de olyan helyzet elé voltunk állítva, hogy a párt fóruma, ami akkor még létezett, azt mondta, hogy neki ezt el kell mondani, és akkor ő még azt követeli, hogy te is beszélj, mert különben nem fogják az én beszédemet egyedül elfogadni és még több vér fog folyni. Hát erre én kénytelen voltam azt mondani, hogy az előttem szóló Nagy Imrével teljesen egyetértek. Mit tudtam én akkor mást mondani. No most valamiféle jóakarátú emberek ilyesfajta csokrot akartak publikálni, a Fehér Könyv után 5 vagy 6 nappal. Itt természetesen felmerül, hogy politikailag miről van szó. Defaktó jelen pillanatban okvetlenül az ellenséget segítette volna, mert a Nagy Imre ilyesfajta fölmagasztá-

lása és a Kádárnak és másoknak a lerántása az ellenséget segíti, a párt pozícióját gyengíti jelen pillanatban. Úgyhogy ez egy káros politikai nézet jelentkezése. Na ezt kivizsgálták, két ember kapott pártbüntetést, Kálmán elvtárs,² az intézet igazgatója és Betlen elvtárs, akinek hát ilyen bábaféle szerepe volt.

Kádár ebben az évben már hozzákezdett, hogy a Rajk-per minden iratát, hangfelvételét módszeresen megsemmisíttesse, 62-ben fogja ezt a munkát legjobb tudása szerint lezárni. A Rajk-perben játszott szerepéhez képest az általa emlegetett 56-os beszédei bakfittyek.

Miből áll ez a másik ügy. Hát már magánál ennél a dokumentumnak az összeállításánál jelentkezett egy csodálatos, újfajta objektivizmus, hogy mindent meg kell mutatni úgy, ahogy volt. Nem tudom, hogy a kommunizmus hányadik száz évében fog a történelemírás úgy történni, hogy mindent úgy fog megmutatni, ahogy volt, de eddig ez még példa nélküli. Csúcsa a történelemnek, és lehet, hogy itt sem először nekünk, a Magyar Munkásmozgalmi Intézetnek kell ezt a csúcsot elérni, mert a történelmi tényeink erre nem sok alapot adnak. A határozat vitája közben az alapszervezetben Réti elvtárs szembe szállt a Politikai Bizottság döntésével, és védelmezte ezt az objektivistá álláspontot. Azt mondta, hogy

a határozat elvi részével egyetért, de a konkrét, a büntető szankciókkal nem, és ő 30 éve kommunista, de a 30 év alatt ilyen igazságtalanságot még nem látott. Aztán különböző írásbeli közléseket tett, ahol homályos célzásokkal kijelentette, hogy ő mindenhol, ahol erre módja lesz, ez ellen a határozat ellen fog harcolni. (...) Azért kell ezekkel a dolgokkal foglalkozni, addig, amíg csírájában van, mert ez megfelel a mi álláspontunknak, hogy nem engedünk a párt sorsával játszani senkit és semmivel sem. Ez a Réti elvtárs³ azt mondja, eleget hibáztunk, most legyünk tárgyilagosak. Hát ugye, ami a régi hibázást illeti, ott a norma teljesítve van.

Itt van például a Kun Béla könyv. Tavaly vagy mikor jelent meg, vagy arról van szó, hogy újból kiadjuk, én nem tudom, megjelent egy Kun Béla-gyűjtemény. E körül vitatkozik, de nem a Titkárság bevonásával, attól függetlenül két elvtárs, Réti a 30 éves, ugye már bikfafejűvé öregedett és egy új kommunista öhozzá képest, a Vass Henrik. Van egy okmány, hogy a proletárdiktatúra összeomlásának napjaiban 19-ben Kun Béla elvtárs egy olyan helyzetben, amikor mindenféle tárgyilagos fölmérés, mérlegelés vagy nem tudom én mi, lehetetlen volt – hát mi is átértünk mostanában, nem régi-

ben egy-két ilyen napot – tett egy rendkívül szubjektív és elkeseredett kijelentést. Leninnek írt vagy telefonált valami olyasmit, hogy elbukott a proletárdiktatúra, mert a magyar proletáriátus szemben állt vele, vagy szembefordult vele, és ez a proletáriátus megérdemli, hogy az ellenség vaskorbáccsal vágjon végig rajta, és akkor majd okosodik, valami ilyesmit. Ez augusztus 2-án vagy 3-án történt.

Mi itt vitatkozunk az imperialistákkal és az egyik érünk, hogy 19-ben a magyar proletáriátus diktatúrát csinált, nem volt itt egy szovjet katona sem az országban stb., stb., és két fronton védélmezte a vérével, és évtizedekig élt annak az emlékéből, és harcolt az újravisszaállításáért. Mi mondjuk az igazságot, hogy az imperialista intervenció semmisítette meg, meg a vele társult akkori Nagy Imrék, meg nem tudom én kicsodák, a Peidl Gyulák meg Bethlenek meg az akkori Mindszenty. Ez a történelmi igazság. Erre Réti azt mondja, elég szubjektívizmusba estünk mi már eddig, nekünk kötelességünk a Kunt objektívan mutatni, ez az okmány hozzátartozik Kun arcképéhez, legyen benne ebben a kiadványban. Tehát mi most, 1958 októberében, amikor ünnepeljük a 40. évfordulót, mi adjuk oda a Dulles kezébe, hogy Kun Béla, hát így szubjektíven mondván az akkori forradalom vezéralakja Leninnek jelenti, hogy

a magyar proletáriátus elutasította a proletárdiktatúrát. Ezt követeli Réti. Az ember megkérdezi, hogy ép észszel követeli-e ezt, vagy ennek van kommunista eszmei alapja?

A pártfőtitkár nagymonológja.

Réti Lászlót a rettenetes nézeteiért Nemes Dezső jelentette fel Kádárnál. Réti többet ült Horthy börtönében, mint a pártfőtitkár, öt és fél évet. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet alapító igazgatója, 57-ben rúgták ki. Levéltáros lett, aztán 70-től az Új Magyar Központi Levéltár főigazgatója. Könyveket is kiadhatott.

Az emigráns Méray Tibor Párizsból a meggyőződésesen sztálinista előéletű Rétinek egy 1958 októberi, a Társadalmi Szemlében megjelent cikkén gúnyolódott 58. december 1-jén, olvasható a DIA honlapján. Méray mintha elfelejtette volna egyrészt azt, miket írt ő öt-tíz évvel korábban, másrészt azt, hogyan lehet a cenzúra körülményei között mégis igazat írni néha.

Az elvtársak mondják meg a véleményüket, hogy Veres Péternél úgy döntöttünk, hogy ne legyen képviselő.

Ha már eldöntötték, minek kérték az elvtársak véleményét?

Minek, minek: így szokták.

Beszéltünk is vele. Révész elvtárs, nagyon helyesen, ismeri – elődje volt

a honvédelmi miniszteri székben – /
derültség/,

Csuda jó vicc!

de én gondolom, hogy még 10 percnyi vitát megér a kérdés, hogy legyen-e képviselő. No miért? Mert Veres Péter közelebb hozható a szocializmushoz, mint ahol most van, ő maga is ezt szeretné. Azt mondja, hogy őt bántja, ezt el is lehet neki hinni, hogy pl. a Népfront keretében a Grósznek⁴ joga van támogatni a szocializmus építését, és neki nincs joga támogatni. Nem azért, mintha mi valami lángoló harcost nyernénk Veresben, de érdemes még egy kicsit gondolkodni, hát a Grósz az ő táborukat bomlasztja.

Így kell ezt.

Találós kérdés: Veres Péternek ki volt a féltestvére? MGP posztumusz kötetében benne van, Hubay Miklóstól tudta meg: Lengyel Menyhért. De Veres Pétert aligha emiatt mellőzték. Illetve nem is mellőzték.

Van olyan probléma is, jelentkezett ez a Tamási Áron nevű író,⁵ és valami módon kifejezésre juttatta azt a szándékát, hogy szeretne közelebb jönni, bekapcsolódni, támogatni a Hazafias Népfrontot, és ha mérlegeljük, ő képviselői munkát is végezne. Azt hiszem, 2 percet rá kell szánni, hogy a PB gondolkozzon ezen. Én

azért említem ezeket a csodabogarakat, mert azért mondjuk, mi szubjektíven meglennénk egészen jól Tamási Áron, Veres meg még Szabó Pál nélkül is, aki ugye már a jelöltek közé van számítva. Más nélkül is, de azért van politika is a világon, és nekünk nem szabad elfelejtenünk, hogy nálunk van egy hatalmas kispolgárság, az egyéni parasztság, aztán van egy nem lebecsülni való városi kispolgárság, amely Apró biztatása alapján a bázisát kiszélesítette 1957-ben, és a politikai befolyását is, és általában van itt értelmiségünk, amelyről nem mondhatjuk el, hogy egy emberként áll a szocializmus oldalán és harcol, és pártokat mi nem fogunk többet csinálni. Azt hiszem, ezt meg is mondjuk még nyilvánosabban, hogy Magyarországon nem lesznek többé polgári pártok. Ebbe bele kell törődni annak, akinek ez fáj.

De a népfront-politika bizonyos értelemben magában foglal koalíciós elemet is. Tehát vagy sikerül nekünk a népfrontban megvalósítani kommunisták és nem-kommunisták egységét alapvető nemzeti célkitűzéseinkben, és ez jó, ez gyorsítja a szocializmus fejlődését és a kispolgárságot segíti arra felé, vagy nem, és akkor veszítünk megint erőt. Ezért érdemes az ilyen személyek kérdésén gondolkodni, mert én abban sem látok semmi borzasztót, ha 20 olyan

fél ellenzéki van abban a Parlamentben. Hát mi bajunk van nekünk abból? Beszélni sajnos nem mernek, mert ha mernének, akkor le lehetne leplezni a hibás nézeteiket, de már a szemrehányó pofájuk is figyelmeztet minket bizonyos dologra, afféle népi ellenőrzés és kontroll, hogy gondolkodjunk, mert mindegyik elbújt a pad alá.⁶

Szolzsenyicin drámájának címe jut az eszembe: Pir pobegyityelej. A győztesek lakomája. Kár, hogy a dráma nem olyan jó, mint a címe.

Felmerült, hogy mindez vajon elvi változást jelent-e büntetőpolitikánkban? Nem jelent. Ez annak a szerintünk helyes alkalmazása. Az alkalmazásba hibák is csúsztak, meg bizonyos esetlegességek is szerepelnek. Pld. van egy ilyen hiba, hogy a vezérkari Kovács István három évet kapott, ami aligha maradhat annyiban, ott korrigálni kell, szigorítani kell, mert különlegesen aljas szerepet játszó ember volt. Ilyen hiba is volt, ott szigorítani kell.

Kovács István vezérőrnagy – 1956. október végén és november elején vezérkari főnök – Maléter Pállal ment Tökölre tárgyalni a szovjetekkel, őt is letartóztatták. 1960-ban kellett volna szabadulnia, de Kádár beavatkozása miatt csak 1962-ben szabadult. Szerettem volna megtudni, miért minősíti a szerepét Ká-

dár különösen aljasnak, de a számomra hozzáférhető forrásokban nem találtam nyomát.

A Kádár-beszámoló hozzászólásai közül Kiss Dezső szavaiból idézek.

Mi konzultáltunk a budapesti pártbizottsággal, megmondtuk őszintén, nem tudunk továbbmenni, kicsúszott lábunk alól a talaj, s akkor olyan irányba mutattak nekünk utat: „vissza a tömegek közé, vigyázzatok az elzárkózottságra”.

Mármint ne zárkózzatok magatokba.

Magyarországon eléggé sajátos helyzet, hogy nagyon szélesek a kispolgári rétegek, és nyilván a kispolgári rétegek hatásai is a munkásosztályra. Én bátran merem mondani azt, hogy nagyon nagy birkózás folyik, hogy a munkásosztálynak a jó tulajdonságai érvényesüljenek, vagy pedig a kispolgári szenny, korrupció, a protekció-rendszer és egy sor más dolog továbbra is teret hódítson, és a munkásosztály sorait még jobban fertőzze. Hogy ezt a határozatot végrehajtsuk, csonttörés nélkül ez nem megy. Akkor is, még ha ezeket a rétegeket meg kell nyerni, mert ezeket nem úgy kell megnyerni, hogy teret hagyjunk az ő tulajdonságaiknak, hanem úgy, hogy ezeket a rossztulajdonságokat vissza kell verni, és a munkásosztály jó tulajdonságait kell kibontatkoztatni. Csepel – ha szabad

így mondani, elvtársak – a munkásosztály fellegvára, és még ott is megmutatkozik ez a ronda szellem.

A jelentés beszél a KGM-ről (*Kohó- és Gépipari Minisztérium*), de a határozati javaslat nem. Budapesten a KGM-probléma a párttitkárokat, szakvezetőket mind jobban idegesíti, és nem meri senki szóvá tenni. Pedig a KGM-ben rothadás van. Kifelé látszólag egység van, a valóságban 2 vonal van. Van a Bakonyi Sebestyén és a Csergő vonal.

Erre szeretném a KB figyelmét felhívni, sőt javasolom a kérdés megvizsgálását. Hogy néz ki a probléma?

Nemcsak a saját véleményemet mondom, hanem a közvéleményét is. Bakonyi vonal: elvtelen káderpolitika, örökös átszervezések, s nem bízunk benne. Én magam sem bízom benne. Meg is mondtam a szemébe Bakonyi elvtársnak Szurdi elvtárs előtt. (...)

Pl. nálunk van egy közutálatnak örvendő Spiró Miklós nevű egyén, akít nem vettünk fel a pártba. Bakonyi elvtárs kitelefonált Komjáthy-nak, hogy „vegyétek fel ezt az embert a pártba, és akkor elviszem tőletek, akkor nem lesz vele probléma”.

Fröschl Gusztáv a MÁVAG igazgatója. Nem tudom, a KB tud-e róla, hogy tyúkfarmja volt és azt hiszem, most is van 300 tyúkjá, és tojással kereskedik. Tíz méhcsaládja van, ami-

nek 3.000 Ft az értéke. Olyan autója van, hogy amikor egyszer bement a gyárba, körül állták és azt mondták, hogy itt a Kádár elvtárs. Komjáthy igazgatónak viszont egy rossz Pobedája van, és a 300.000 km. Nem akarok kocsit Komjáthy-nak, nehogy itt valaki félreértsen. Fröschl csónakot csináltatott 80 ezer Ft-ért, 10.000 Ft-ért síremléket a feleségének, s ezzel a Fröschlivel Bakonyi karonfogva sétál az értekezletekre, stb. Ezt a Bakonyit nem lehet onnan levakarni. 1956-ban 8 oldalas jelentést adott be a Budapesti PTO a fasisztamentés, a fasisztaelemekkel való körülvételeiről.

Mármint hogy fasiszta elemekkel veszi magát körül.

A PTO a KB Párt és Tömegszervezetek Osztálya. A nyolcoldalas jelentésben Bakonyi neve nem szerepel.

A munkásokkal úgy bánik, hogy nálunk 3 hét alatt úgy kivágnák a gyárból, hogy csak úgy füstölne. A legnagyobb disznóságokat csinálta, és mégsem lehetett hozzányúlni. Ma azt hallom, hogy a Budapesti PB-hez behívták, hogy számolja fel a tyúkfarmját. Nem értem ezt, elvtársak. Mi szóvá tesszük a Komjáthy vezérigazgatónak, hogy miért van neki költözködésből eredő 5000 Ft adósága. Mi nem tartjuk egészségesnek, hogy egy igazgatónak 5000 Ft adósága legyen, dehát hol itt az arány?

Én azt követelem egy igazgatótól, hogy ne legyen 5000 Ft adóssága, a másik pedig úgy él, mint egy tóké! Fél Kőbánya nevet, mert azt mondják, hajóval jönnek etetni a tyúkokat, Schewrolett autóval Fröschl 2 embere megy ki megetetni a tyúkokat.

Ő ugye be akarja magát biztosítani arra az időre, ha nem lesz igazgató.

Nem értem ezeket a dolgokat, milyen káderpolitika ez?

Fröschl Gusztáv a győri járműgyárban volt a forgácsoló műhely vezetője, művezetőként került a Csepeli Autógyárba, ahol hamarosan munkásigazgató lett, majd a MÁVAG vezérigazgatója. 59 január elsejével az egyesített Ganz-MÁVAG-nak ő lett a vezérigazgatója, Kiss Dezső támadását túlélte. Munkáskáder párttitkár támadott munkáskáder vezérigazgatót, nagy ravaszul brünni diplomások közé keverve, akik ebben a szöveggörnyezetben mintha szintén tyúkokat és nyugati gépkocsit tartottak volna.

Na most a másik oldal, a Csergő elvtársék vonala. Azt mondják, hogy szakmailag nem elég megfelelő, saját magukat elszigetelik a munkásoktól, mert a munkások közé nem mennek le, legfeljebb a pártbizottságig jutnak el. Mesterségesen elszigetelik a KGM-t bizonyos polgári elemek, és ahogy a közvélemény mondja: „ettek ők”. Így, elvtársak, egy Kohó- és

Gépipari Minisztériumot nem lehet hagyni. Sok tekintetben nem tudom, hogy mi az igaz. Lehet, hogy a közvélemény rossz, lehet, hogy mesterségesen fel van pumpálva ez a kérdés, én is rosszul vagyok bizonyos kérdésekben tájékozatlan. Így azonban ezt a kérdést nem lehet hagyni, és én kérem a KB-t, hogy politikai bizottsági vagy titkársági szinten vizsgáltsátek meg ezt a kérdést, mégpedig olyan emberekkel, akik nem félnek megmondani a véleményüket. Én beszéltem 6-8 olyan elvtárral, jó szakvezetővel, aki azt mondta: „neked elmondom, de másnak nem”, vagy „csak Kádár elvtársnak vagyok hajlandó elmondani, mert én nem hagyom magam kinyírni”. Olyan szakemberekkel kell beszélni, akiknek nincs félnivalójuk, hogyha feltárnak ilyen dolgokat. Ez akut probléma, s nézetem szerint ezt valahogy meg kellene oldani. Lehet, hogy furcsának tűnik, hogy én így vettem fel a kérdést. Én Bakonyi elvtársat azelőtt nem ismertem, a Csergőt tisztelem, mint embert, nem is tartom buta szakembernek. Megvan a képessége ahhoz, hogy ott vezetni tudjon, de ilyen állapotot nem lehet fenntartani.

Spiró Miklós az apám. Ismertem olyanokat, akik fúrták, följelentgettek, lehetlenné akarták tenni a munkáját; felelős beosztású fölvtársak voltak, főosztályvezetők, párttitkárok, miniszte-

rek; az egyik ilyenből külügyminiszter és miniszterelnök is lett később, de most, 58. október 13-án még adóügyi előadó a Pénzügyminisztériumban.

Bakonyi Sebestyén Endre ebben az időben a KGM miniszterének első helyettese. Bakonyi öt évvel fiatalabb, mint az apám, és a numerus clausus miatt ő is Brünben járt egyetemre. A gépészmérnöki diploma mellé az elektromérnököt is megszerezte, itthon illegális KMP-tag lett, majd Párizsba ment, aztán Dél-Amerikába; az Egyesült Államokból jött haza 45-ben. A Nehézipari Központ igazgatója, ahol apám osztályvezető. 65-ben az Országos Tervhivatal elnökhelyetteseként kikérte Csepelről, ahol apám 1948-tól, az államosítástól kezdve dolgozott; kitaláltak neki egy belgrádi irodavezetést, félig az OT volt a főnöke, félig a külügy.

Apám úgy került Csepelre, hogy kormánybiztosként rá volt bízva a Weiss Manfréd Művek államosítása, utána pedig a Rákosi Művek tervfőosztályának vezetője lett; sorra ültek a nyakára a munkáskáderek: Zsofinyec Mihály vasöntő, Csergő János vasesztergályos, Czottner Sándor kohómunkás, Mekis József esztergályos. Komjáthy László, az 57–61 között regnáló vezérigazgató végzett csak egyetemet, kohómérnök volt.

Bakonyi Sebestyén később Genfbe került, majd a Fejlesztési Bank elnöke lett, hiába támadta Kiss Dezső.

Kiss Dezső szerszámlakatos 45 februárjában lépett be az MKP-ba, nyomozónak állt, majd a Katonapolitikai Osz-

tályra került. Megvesztegették, kiderült, 45 decemberében kirúgták (a pártból nem). Visszament melósnak Csepelre, nemsokára alapszervi párttitkár lett, és a Szabadságharcos Szövetségbe is jelölték főtítkárhelyettesnek, de a jobb érzésű elvtársak tiltakozására nem fogadták el. Csepel, a Rákosi Művek, majd a Csepel Művek párttitkára lett, és a budapesti pártbizottságnak is volt titkára 63-ig.

Apámnak biztosan visszamondták, mit mondott a KB-ülésen Kiss Dezső; nem érthette váratlanul. Másfél évvel korábban, 57 áprilisában fegyelmi tárgyalásra idézték Csepelre. Legsúlyosabb vádként egy munkáskáder mindössze azt tudta mondani, hogy „fensőbbbségesen beszél a beosztottakkal”. 56 után fél évvel ennyit bírtak kiüzadni. Nem volt könnyű dolguk, mert apám a forradalom alatt végig kórházban feküdt, innét a „Tavaszi tárlat” című regényem ötlete. A vád csak ma tűnik nevetségesnek: kevesebb mint nyolc évvel korábban, 1949. június 11-én a Rajk letartóztatásáról tartott beszámolójában Kádár János belügyminiszter a Központi Vezetőség ülésén ugyanezt mondta, és más nem is tudott felhozni Rajk ellen, Szalai András ellen pedig még ennyit sem; ki is végzték őket.

Apám ezen a fegyelmi tárgyaláson tiltakozott a vád ellen, és azt kérte, hogy mentse fel a főosztályvezetés alól, nem akar irodában ülni, szeretne végre a szakmájában, beosztott mérnökként dolgozni akárhol. A budapesti pártbizottságról kiküldött Aczél György azt

javasolta, hogy apámat a vétkeiért büntetésül rúgják ki, és helyezték el valahová beosztott mérnöknek.

A Népszabadság egyik bértollnoka, Sólyom József a Magyar Ifjúságban erre az 57 tavaszi fegyelmi vizsgálatra időzítve írta, hogy egy bizonyos Spiró fegyveres államellenes szervezkedésben vett részt. A cikk néhány mondatát szó szerint közlöm a „Tavaszi Tárlat”-ban, a megjelenés dátumát is pontosan megadom, csak a Spiró nevet cseréltem ki Fátrayra. Abból az összeesküvő csoportból az összes megnevezett személy Nyugaton volt már a cikk megírásakor, amit Sólyom Józsefnek persze tudnia kellett. Én erről csak a regény anyaggyűjtése során értesültem a csoport egykori vezetőjétől, a Párizsban még ma is élő Sulyánszky Jenőtől. Tőle tudom, hogy egy Spiró tényleg disszidált 56-ban, Jugoszlávián keresztül lépett le decemberben, és Svájcban kötött ki, ahol vegyészmérnök lett. Nem a rokonunk. A cikkíró szándékosan nem adott meg keresztnevet a vezetéknevemmel, hogy csakis az apámra gondolhassanak; a többi összeesküvőnek mindnek van keresztneve a cikkben, csak ennek a Spirónak nincsen. (Sulyánszky mondta ugyan, de sajnos elfelejtettem.)

Ezen az 57-es csepeli fegyelmi tárgyaláson szóba került, hogy apámnak priusza van, mert 1949-ben ezer (1000) forint pártbüntetésre ítélték. Egy évi jövedelme! Sose volt erről szó otthon, apám tehát aligha fizette be (nem is lett volna miből), különben anyám valamikor, legalább apám halála után szóvá teszi.

A pártbüntetés azonban megmaradt priusznak, lehetett rá hivatkozni.

Miféle bünt követhetett el az apám, amiért – a Rajk-per idején! – nem tartóztatták, hanem irdatlan összegű, amúgy behajthatatlan pártbüntetésre ítélték?

Egyetlen bűne lehetett: az államilag felkért bizottság tagjaként harmadmagával Mohácsot találta alkalmasnak a Dunai Vasmű felépítésére. (Közel a Duna, nyersanyag és késztermék szállítására kiválóan alkalmas, közel a komlói bánya, közel van Pécs, ahol szállásokat lehet kialakítani, ideális.) Mire a szakvéleményt megírták, a Szovjetunió kiátkozta a jugoszlávokat, és a déli határhoz vezet veszélyessé minősült. A szakértőket leszidták, kocsival levitték őket Dunapentelére, odaállították a löszfal szélére, és azt mondták: márpedig itt lesz a sztálinvárosi vasmű, az ország közepén, nem pedig a láncos kutya határánál; itt írják alá – ők pedig aláírták. (Apám mesélte.) Apám említette a három tag egyikének a nevét is, sajnos elfelejtettem, de mintha Karádi Gyula lett volna. A harmadik tagról nem szólt. Nemrégiben Vas Zoltán betiltott emlékiratában rábukkantam: Aczél Györgynek hívták.

Apám sose mondta, hogy ismeri Aczél, de hát miért is említette volna, más területen dolgoztak.

Egyszer keveredtem Aczéllal nyilvános vitába, írom a „Malaccal teljes éveinkben”, 69 őszén visszautasítottam a vádját, hogy minket, mozgolódó egye-

temistákat a kávéházakból manipuláltak volna; erre a kávéházakat bezárták. A további találkozást sikerült agyafúrtan elkerülnöm. Az idősebb lányát a gimnáziumi évek óta ismerem, nagyon rendes ember.

Kádár végszavából:

Amit Kiss elvtárs mond, az szerintem álom most ebben a pillanatban, majd három év múlva, de ma én szerintem még mindig nem az a probléma, hogy ott Csepelen miért nem mérnök a titkárunk. Nagyon jó, nem az, hogy ő nem mérnök, az nem jó, a jó az, hogy egy harcos kommunista ott a párttitkár, és ebben semmiféle más mérnök nem is boldogulna.

Ugye itt egy évvel ezelőtt vitatkoztunk arról, hogy lehet-e bízni a KGM-ben vagy nem lehet, és akkor kiállítottuk a politikai bizalmi levelet a KGM vezetőire, azt hiszem helyesen Csergőre, meg nem tudom én másokra. De ha arról van szó, hogy léteznek-e a KGM-ben bürokraták, kispolgári akarnokok, hát léteznek, s amíg ők ott léteznek, ha húsz esztendeig, kijelentem, akkor ott húsz évig egy becsületes ember nem fog szakképzettségre, tapasztalatra szert tenni ömellöttük. Mert a munkájuknak a nyolc órájából ma is minden nap négy óra arra megy, megakadályozzák, hogy rajtuk kívül valaki kiismerje magát az ő területükön. Ezt nyugodt lelkiismerettel állítom. Hát hogy fogunk mi övelük boldogulni?

Harc nélkül nem fog menni a dolog. Előbb kell harcolni a mi teljesen hű elvtársainkkal, értem a Csergőt, aki nek egy átka, hogy ha az ő emberéről van szó, vérbe borul a szeme, feláll, vétó, hazugság, rágalom, nem így van, nem képes meghallgatni egy bíráló észrevételt a KGM vezető egy funkcionáriusával kapcsolatban. Én szerintem ez nem helyes magatartás. De nekünk nem egy Csergőnk van.

Ez egy betegség nála, hogy úgy védi, mintha önmagát védené. Övele kell előbb a harcunkat megvívni és aztán emezekkel. Ezeket se kell mind lefejezni, ez tévedés szerintem. Ezek egy részét helyes irányba lehet vinni, s törekedni kell egy részével erre, de a leszámolásnak meg kell történnie. Nem lehetnek vezetők Magyarországon, akik évekig megakadályozzák, hogy vezetők nőjenek ki egy bizonyos területen. De itt minket visz a tehetetlenség is. Hogy követelhetek én lejjebb következetes káderpolitikát, amikor nálunk a legfőbb gazdasági vezetésben, ha egy területen baj van, miből áll a tudományunk, Karádiból, meg az isten tudja, nem is szeretem még emlegetni sem őket, mert akkor azt mondják, hogy elfogult vagyok, meg szubjektív. Hát ebből áll a tudományunk, mert nem ismerünk más vezetőket, mert ezek évszámra megszokták, hogy egymást dicsérik, a beadványban el nem felejtik, hogy a két kollégájukra azt ne mondják, hogy az ország legjobb át-

szervező szakértője. Hát ez tíz éve így megy. És már a mi vezető funkcionáriusaink betegei ennek, és azt hiszik, hogy tényleg csak a Karádiék Magyarországon a Külkereskedelem.

Karádi Gyula is Brünnben végzett, 45-től a Nehézipari Központ vezetőhelyettese, 57-től a külkereskedelmi miniszter első helyettese. Kádár ellenszenvé ellenére 67-ig miniszterhelyettes maradt, aztán a Terhivatal elnökhelyettese.

Kiss Dezső tárgyyszerűségben nem bővelkedő megjegyzése ellenére apámat sem rúgták ki, a csepeli műszaki, majd kereskedelmi főosztályt vezette 65-ig.

Mi egyéb is lenne a politika alapja, mint a gyűlölet; Kádár mégsem az in-

dulatai szerint cselekedett, nem olyan volt a világhelyzet, és némileg tudott már politikusként gondolkozni. A keményvonalas Kiss Dezső, akire a piszkos előkészítő munka ki van szignálva, hiába gyűlölködött őszintén.

Kádár azokkal végzett, akikről úgy gondolta, hogy igazán veszélyesek, a többi hagyta futni, és kihasználta.

Nem volt jelentős KB-ülés az 1958 októberi, de látszik, mennyire gyűlöltek a lumpenproletárok az értelmiségieket, mindegy, milyen származásúak és mi a világnézetük. A bolsevik párt gyakorlatának megfelelően a főellenség persze a baloldali értelmiség. Kapitalista kulisszák között a XXI. században ugyanez folytatódik.

JEGYZETEK

A beszédek forrása: <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/mszmp-jegyzokonyvek/hierarchia>. Mivel az idézett szövegeket nem Kádár jegyezte le, hanem a titkárnő (talán Ságvári Ágnes), s Kádár aligha olvasta el, ezért a közlés nem maradt betűhív, néhány elütést, elírást javítottam. (S. Gy.)

1. A Fehér Könyv 1957-ben jelent meg fehér borítóval az „Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben” címmel. Egy négykötetes propagandasorozat volt, melyet a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának Tájékoztatási Hivatala jelentetett meg.
2. Kálmán Endre (1909–1989) újságíró. Az MKP KV Tömegszervezeti, majd Sajtó Osztályán dolgozott (1947–48),

a Szabad Nép munkatársa (1949–50), a Pártélet szerkesztője (1950–56). A Párttörténeti Intézet igazgatója (1956–60), a Társadalmi Szemle főszerkesztő-helyettese (1960–71).

3. Réti László (1908–1992) textilipari munkás, történész. 1925-ben a Magyar Szociáldemokrata Párt, 1928-ban a Kommunista Ifjúságmozgalmak Szövetsége, majd a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja. 1929-ben KIMSZ KB titkár. 1930-ban részt vett a KMP Szovjetunióban és a KIMSZ Ausztriában megtartott II. Kongresszusán. Az 1930-as években öt és fél évet töltött börtönben. 1948–1957 között a Magyar Munkásmozgalmi Intézet (a későbbi Párttörténeti, majd Politikátörténeti

Intézet) alapító igazgatója. 1959-től a Magyar Országos Levéltárban dolgozott, az Új Magyar Központi Levéltár első főigazgatója.

4. Grósz József (1887–1961) római katolikus pap, szombathelyi püspök, kalocsai érsek. 1949-ben Mindszenty letartóztatása után a katolikus egyház vezetője. 1950-ben aláírta azt a megállapodást, amely szinte teljesen állami ellenőrzés alá vonta a magyarországi papság működését. 1951-ben letartóztatták, tizenöt év börtönre ítélték,

1956 májusában kiengedték, 1957-ben csatlakozott az Opus Pacis békepapi mozgalomhoz, tagja lett az Országos Béketanácsnak és a Hazafias Népfrent elnökségének.

5. Tamási Áron a „Gond és hitvallás” című, a forradalom mellett kiálló írását a Magyar Írók Szövetségének december 28-án tartott taggyűlésén olvasta fel.

6. Az 1958-as választást november 16-án tartották a tanácsi választással egyszerre.

© Szabó Judit Erzsébet

© Szabó Judit Erzsébet

Szilágyi Ákos

LENGYEL LACI, HA FELÜL A LOVÁRA...

Betyárdal

Lacinak a hetvenedikre

Ad notam „Esik eső, szépen, lassan cseperög...”

1

Lengyel Laci ha felül a lovára
a Pártközpont nem írja a javára
szállj le szállj le magas lóról aszongya
de akkor ő már a rendszert tiporgya

2

Lengyel Laci a folyosón beszélget
hogy megy – jól megy – nálatok a KISZ-élet
hej mehetne jobban is az! – kiáltja
haragjában egész rendszert leváltja

3

Lengyel Laci ha a lovát ugratja
azt hiszi az egész ország: *ugratja*
benevez a nagynemzeti vágatába
így kerül a lovasnemzet hátába

4

Lengyel Laci ha megmondja – az úgy van
ne akard hogy az igazat hazudjam
fox-nyúz fék-nyúz a hírcsárda ezt ontja –
az igazság hazugságon cikornya

5

Lengyel Laci ha felül a lovára
Antall József nem írja a javára
pandúrt küld rá betyározza-sározza
de akkor ő már a rendszert sorozza

6

Lengyel Laci ha felül a lovára
egész világ odafigyel szavára
Kissinger és Fukuyama hallgatja
összenéznek: „ördögadta jól adja!”

7

Lengyel Laci ha felül a lovára
Sancho Panza szélmalomnál bevárja
ez lesz ez lesz szélmalomharc a végső
nevét dicsőségtáblára fölvéső

8

lova lova lova viszi Keletre
visszahúzná de csak viszi töretlen
Ali basi: füge pálma gázüzlet –
örményölő kopja tövén feszület

9

Lengyel Laci ha felül a lovára
Orbán Viktor nem írja a javára
betyárból lesz legjobb pandúr aszongya
láncos sajtót őellene uszítja

10

Lengyel Laci ha felül a lovára
mint a szélvész úgy vágat fel Budára
várja már a törökbasi iroda
asztalra csap: basi Buda nem oda!

11

Lengyel Laci rosszfát nem tesz a tűzre
azt kéri csak hatalomtól: betűzze
mene tekel és ufárszin – falfirka
éljen ki palotafalra felírta!

12

a türelem minden dolgok királya
Lengyel Laci szép csendesen kivárja
kivárja hogy jó Budavár szabad lesz
újra szép lesz tündérszép lesz a Gangesz

13

Lengyel Laci sej a lovát ugratja
csak az időt jókedvében múlatja
zsarnok idő nyakadra hág – véged van:
annyit szól csak: hetven vagyok nem hatvan!

A dal hangzó változata a szerző előadásában meghallgatható a you-
tube-on: <https://youtu.be/txA-RhZApiQ>. Illetve elérhető a 2000
Facebook-oldaláról: [https://www.facebook.com/2000IrodalmiEs-
TarsadalmiHavilap](https://www.facebook.com/2000IrodalmiEs-TarsadalmiHavilap).

Levélfelhő

A héten sorban ez a hatodik nap, hogy nyolctól nyolcig ügyeletes vagyok. Ahogy a reggeli kávémat iszom ezen a novemberi reggelen, kinézve a konyhaablakon, nem a szokásos szürkeség fogadott, és elő kellett vennem a gépemet, hogy lefotózzam a mellettünk levő ház udvarán lehullott faleveleket sepregető szakállas embert. A férfi, akiről azt se tudom, hogy a nagy ház egyik lakója-e, vagy a gondnok, ahogy seperte a faleveleket pont abba az irányba, amerre az én konyhaablakom nyílik, szóval a falevelek, mintha megmakacsolták volna magukat, a földön, lent akartak maradni. A szakállát nagyon gyakran megigazító férfi kihozta a gereblyét is, összehúzta a kabátját, majd egyenként próbálta a gereblye vasfogaival az odatapadt sárga, bíbor és vörös színű leveleket felvakarni. Kinyitottam az ablakot, teljesen kitártam, és abban a percben a makacsul földhözragadt falevelek mintha összefogtak volna, egy láthatatlan mágnesnek engedelmeskedve elszakadtak a földtől, egyre jobban elrugaszkodtak, az ablakom előtt egy nagy felhőbe összegabalyodva felszálltak az égbe.

Mire felocsúdtam a fantasztikus látványból, és kinéztem, hogy megszólítam a férfit, ő már eltűnt a falevelekkel együtt, és maradt a föld őszi szőnyeg nélkül, feketén.

Rögtön rohantam a barátnőmhöz, akivel gyakran együtt kávézunk és a rendelkezésre álló húsz percben kibeszéljük a pityókát is a földből, mesélem neki a történeteket, mutatom a fotókat, ő pedig az irántam való szeretete ellenére mégsem hiszi igazán, amit azon a novemberi reggelen kávézás közben meséltem neki.

Kicsit rosszul esik a reakciója, csalódott vagyok, próbálom is leleplezni a barátnőm előtt, nem akarok vele ezen összemenni, mert akkor lőttek a reggeli kávézásoknak és az általa nyújtott igen izgalmas pletykáknak,

amelyek összegyűjtésére nekem sem lehetőségem, sem energiám nem lett volna.

A barátnőm, hogy mentse a helyzetet, kivesz a táskájából egy gyönyörű füzetet, melynek fedőlapján Klimt *Anya gyermekével* című festménye látható, kinyitva, minden lap tetejére szabadon fel lehet írni az adott nap dátumát.

– *Írd bele a napi új eseteket!*, nyomja a kezembe a füzetet a barátnőm, majd mindketten megkönnyebbülve összenézünk, és elköszönünk egymástól.

Nem tulajdonítok különleges jelentőséget a tárgyaknak, de ahogy a finom szellő megfújja az arcomat, és újra magam előtt látom a hajnali csodát, érzem, a nap hátralevő része még tartogat számomra meglepetést.

Biciklivel megyek, nem is annyira óvatosságból, hisz a kórházban a legnagyobb elővigyázatosság ellenére is minden nap, reggel 8-tól este 8-ig, vagy éjszakai ügyeletben tizenkét órán át ki vagyok téve a vírus szertelen tobzódásának. Szeretek biciklizni, ez a napi sport számomra, haladni is jobban lehet, ráadásul kalandos is.

Apu hív, már nagyon rosszul érzem magam, kérem, ha tud, még ma jöjjön, tudom, hogy szombat van, de talán az lenne a legjobb, ha bevinne az ügyeletre. Este későn feküdtem le, főztem még egy adag rizses húst Julikának, most fő a gulyásleves, a csipetkéhez már nincs erőm. Nagyon fáj az alhasam, este is az ájulás környékezett a fájdalomtól, sírtam is, pedig nem szoktam, nagylány vagyok már, tizenhárom éves. Bevettem fájdalomcsillapítót, felnőtt adagot, így tudtam kicsit aludni. Még nem tudom, hívjam-e anyut, megint kórházban van, ez már a harmadik hét, változó az állapota, ezt mondta apunak anyu kezelő orvosa, és azt is, hogy életveszélyes neki kint lenni, bármikor elkaphatja a vírust, rajtunk keresztül is, hisz iskolába járunk. Julika viszont imádja a sulit, tavasszal is sírt, hogy nem mehet. Én játszom vele mindenfélét, ha van rá időm, be kell vásárolnom még, sok a házim is, az ofő mondta, hogy a földrajz tanár is, és a matek is jelezte neki, hogy figyelmetlen vagyok. Jó, próbálok koncentrálni, amennyire tudok, nézem a tanárt, csak rá figyelek, amit felír a táblára, mindent leírok a füzetbe, most már azt is megtanultam, hogy a szemüvegem ráhúzom a maszkra, és akkor nem párosodik be a lencséje, szóval minden erőmmel azon vagyok, hogy megértsem a matekot, de most is, ahogy kimegyek az erkélyre, hogy behozzam a virágokat végre, megállok a terasz közepén, és nézem az eget hosszan, és azt látom, hogy egy felhő felém közeledik olyan gyorsan, hogy ha felállnék a párkányra és kinyújtánám a kezem, el is érném, a felhő belül színes

őszi levelekkel van tele, a levelek egymásba kapaszkodva próbálnak a felhő buborékból kitörni és az én erkélyemre leszállni. Az egész egyszerűen elképesztő látvány, a piros muskátlit ládástól, mindenestül ki is ejtem a kezemből, összetörik a cserép, darabjai széthullanak, egy részük begurul a teraszon tárolt ezeréves dobozok alá, van, amelyik darab elindul a maga útján, a korlát alatt ügyesen kigurul, és már zuhan is le a hatodik emeletről könnyedén, vörös pompájában, és ráesik egy éppen arra bicikliző nő sisakjára. Én a lábamra hullt virágfölddel odarohanok az erkély korlátjához, bocsánatkérően nézek a bringás nőre, és annyira belém nyilall a fájdalom, hogy hangosan, majdnem kiáltva szólítom Julikát, hogy jöjjön segíteni. A fájdalom az elején a legrosszabb, amikor végigszalad alulról felfelé a lábamon egészen a derekamig. Ez még olyan bizsergető érzés, olyasmi, mint amikor a nagynál voltunk a kis tónál a faházban két évvel ezelőtt nyáron, és még anyu is le tudott jönni, és este vihogtunk, egy ágyban aludtunk, ki hosszába, ki keresztbe, és én akkor éjjel éreztem azt a bizsergést a lábamon, majd a karomon végigfutni, de másnap reggelre kiderült, hogy ágybolhák randalíroztak végig rajtunk, összecsíptek, ahol csak értek. Úgy néztünk ki mi négyen, nagy, anyu, hugi meg én, mint négy rózsaszín mangalica, csak hosszú hajjal.

Ezt a bizsergést zsibbadás követi, majd úgy belódul valami az alhasamba, talán egy bomba, ami beágyazás után rögtön szét is robbant, apró szilánkjai kristályként az összes sejtjeimbe beépülnek és ott szurkálnak belülről egyenként, először finoman, aztán egyre erősebben.

Megint túl a fejemre húztam a biciklis sisakot, valahogy nem sikerül jól beállítanom. Még amikor a bringaboltban vettem, nyár volt, hétágra süttött a nap, lehet, hogy kiengedett hajra próbáltam rá, de akkor mindenesetre tökéletesnek bizonyult. És rábeszéltek, hogy olyant vegyek, ami úgy néz ki, mint egy motorsisak, a szememet is egy árnyékoló védi. Ma reggelig teljesen fölöslegesnek gondoltam ezt a plexi szemvédőt, de ahogy a nagy lakótelepek előtt ráhajtottam a járdára az építkezést kikerülendő, valami koppant a sisakomon, és ahogy felnéztem, pont a szemvédőre esett: egy jó nagy darab virágcserep, meg is álltam, felnéztem, és láttam egy kislányt furcsán lenézni rám, de egy másodperc múlva már nem volt ott, nekem meg sietnem kellett tovább, hogy időben beérjek, tudjak átöltözni.

- *Nem lesz könnyű napod*, szólít meg a váltótársam, akit én váltok le az éjszakai ügyletből. Átadja a papírokat, megbeszéljük a teendőket, lefőzöm a két adag kávé. A portáról szólnak, hogy egy apuka behozta tizenhárom

éves lányát, aki nagyon rosszul van, nézzük meg. Letesszük a kávé, egyszer nem tudtam meginni a héten, bele is írom a Klimt-füzetbe a nap végén, hogy november 2-tól 7-ig mindig kihúlt kávé ittam. A szakfander ruha már rajtam, fél év után nagyon gyorsan, három perc és negyven másodperc alatt felhúszom magamra egymás után a védőrétegeket, gumikesztyűket, sapkákat, maszkokat. Minden megy, mint a karikacsapás, én érkezem először a sátorba a beteghez, és amíg odaérek, felnézek az égre, és egy pillanatra látni vélem a színes leveleket, amint épp a felhő mögé bújnak, vagy bele a felhőbe a vörös, a sárga és bíbor színű leveleket látom, a reggelieket, amiket a szakállas férfi sepert a szomszédos ház udvarán.

Kedves a doktornő, és mindenki, aki velem itt a kórházban foglalkozik, anyura gondolok, és arra, hogy neki milyen unalmas lehet annyit bent lenni és feküdni naphosszat, míg valaki rányitja az ajtót. Az egyik orvos behozott egy tablettát, töltött rá netet, Julika biztos jobban örülne neki, én alig találok valami érdekeset, de a főzős videókat élvezem, van, amit többször megnézek, hátha megjegyzem majd, és ha innen kijutok, mind kipróbálok.

Azt mondják, az a fertőzés, ami miatt bekerültem, azért van, mert az immunrendszerem gyenge működése immunhiányos állapotot okozott. Szerintem anyunak is az lehet, nem volt elég a sok narancslé, amit a kis kézi gyümölcsfacsaróval készítettünk neki. Julika hívott, még a csövektől nem tudok felkelni, őt meg nem engedik be, senkit se engednek be, talán jobb is, ha nem lát így senki, csak az itt dolgozók. Julika ügyes, jó, hogy már tízéves, most alszik egyedül otthon a lakásban, de apu is kicsit vele van. Aggódok, hogy mit eszik, de remélem, ha nagyon megéhezik, enni fog. Fáradt vagyok, így napközben sokat alszom, de az éjszakák nehezek. Össze-vissza álmodok, a törött virágcsereppel, amit kidobtam a kukába, a piros muskátlit a földdel együtt, és egyszer csak gyökeret eresztett a virág ott, a zöld kukába, az ágai fellökték a kuka fedelét, majd átkúsztak a zöld kuka mellett álló kék kukába, a szelektívbe, így, amikor kinyitották azt, hogy a komposztot beledobják, ott virítottak a hatalmas piros muskátlik.

Megtanultam nem kötődni különösebben a betegekhez, amióta..., de ezt ki se merem mondani, mert elhatalmasodnak a negatív gondolatok rajtam, és ezt a munkát nem lehet negatív gondolatokkal végezni. De ez a kislány, aki nem is kislány, hanem nagylány, akit az apukája behozott tegnap

reggel, és aki miatt bevállaltam azt is, hogy ma estig itt maradok, olyan éretten viselkedik, és csak arra kérdez rá, amit nem tudtunk érthetően elmagyarázni neki. A tekintetéből nem a félelmet érzem ki, kacagós és riadt barna szemei nyugtatóan hatnak a körülötte lévőkre. Kiszaladtam egy jó kávéért a mellettünk levő pékségbe, ahol azt is tudják, hogy hány csepp hideg tejjel iszom a hosszú feketét, s már kávéval a kezemben észrevettem a könyv-automatát: bedobtam a pénzt, a gép kidobta az *Iskola a határon*t, rohanok vele vissza Emmához, a kislányhoz, három perc és felöltöm a szkafandert, belépek a szobába, a novemberi szél kicsapja az ablakot, valahonnan rengeteg levelet, sárga, vörös és bíbor színűeket, nem egyenként, hanem egyszerre sodor be a kórterem ablakán a szél, majd szőnyegként beteríti a padlót, vigyázva arra, hogy az ágy lábai is pompás színekbe öltözzenek.

Emma kezében egy plüss kutya van, szorítja, könnyes a szeme, könnyögve néz rám, kérlel, hogy ne vegyem el, mert akkor biztos, hogy nem tud elaludni. Muszáj elvennem, nagyon koszos a kutya, nem is fekete, hanem szürke, ki kell mosni, fertőtleníteni. Emma zokog, még mindig szorítja a plüssállatot, beszél hozzám, gügyög, én türelmesen várok, de az ügyeletes orvos kivágja az ajtót, és kirántja a bábút a kislány kezéből.

Rengeteg szívszorító jelenetnek voltam már szemtanúja e kórház falai között, de ezt már nem tudom tovább nézni, elhagyom a szobát. Akkor veszem észre, ahogy az ajtónyitásra a levelek megmozdulnak, hogy ott, az ágy felső lábánál, kikandikál egy ugyanolyan kutyus buksija, mint Emma plüsse. Az ágyban fekvővel összenézünk, én a kutyának finoman jelzem, hogy egy vakkantást se, s azzal kifordulok az ajtón. Hangot hallok a kórteremből, Emma nevetése, vagy egy kutya vakkantása-e, nem tudom, de ahogy sétálok a folyósón, és kinézek az ablakon, látom, ahogy a falevelek felszívódnak az égbe és belefúródnak a legnagyobb felhőbe.

Berényi Klára

SZÁLAK A SZŐNYEGEMBŐL

G. István László: *Repülő szőnyeg* című műve alapján

Szekszárdi platán
(leoninus hexameter)

Halkak a hajnali lombok, eláztak a barna harangok,
roncsokat ingat az ágvég, fordul a földre az árnyék.

Horzsol
(szpondeiadzón, harmadtrochaikus metszet)

Feltámadni. A szó rossz, harcias, értelmetlen.
Irgalom. Ez meg durva. Akár a daróc, csak horzsol

N.R.E.R.B
(hexameter+daktilikus csonka tetrameter)

Néki a nő csigaház, moha, rózsaoil. Őre a tolvaj
holdi vizeknek, agát, s gabonás hús.
Fényét, alga homályát, így, kiterítve csodálja.
Almafa testét széthasogatja.

Csésze

(khalkuszi disztihon)

Húlt csészében a zacc embrionális, egér?
Bár tarajos, de madárformájú, csőre rovátkolt.
Látni se bírom e jelt, csorgatok új feketét.
Most oldódik a rossz, vagy csak magasabbra rakódik?

Bögre

(daktilikus tetrameter)

Két süni itt ül a bögre pocakján.
„Gondol az Úr ránk” ez van alájuk
írva. Ezért vigyorognak ezek! Hiszen
oly könnyű lehet ülni a mázas
isteni szók tetején, mikor ősz jön.

Mozart

(lírai daktilus+kitharódia)

Mozart szól, takarítok, a polc lepakolva.
Mély levegőt vesz, ahogy porolom. Hagyom így
könyvei, képei nélkül, amíg leülök kicsit
és adok még kakaót a zenére. Mozart
jön, pakolászik a polcaimon, kihajítja
bőrbe kötött haragom, keretes bosszúm,
majd portalaníthat a dob, hegedű, klarinét.

Fókaaszony

(alkmáni versszak)

Mert soha annyira boldog nem voltam. Soha. Kórház,
zöld szoba, gyűrt lepedő, aranyóránk
Állj meg perc, sutyorogtam a magzatlé csutakosnak.

Szájam alatt dobogó kutacsának
illata pont oda vitt, hol a fókaruhám levetettem.
Sziklatetőre, alattam a víz nőtt.

Ősz

(öt lábú teljes, hat lábú csonka daktilus)

Itt van az ősz, beszökött a pizsok, s konokon bút
ont, hisz energiavámpír. Jobb csak a domb tetején
ülve figyelni amint hegedül, s ledobálja a
rongyait. Úgy el akarja hitetni velünk azt, hogy
múlni gyönyörteli, édes akár a gyümölcssei.

© Szabó Judit Erzsébet

Nyilas Atilla

RULETT

A kivétel erősíti a szabályt,
a cél szentesíti az eszközt.
A szabály erősíti a kivételt,
az eszköz szentesíti a célt.

A kivétel szentesíti a szabályt,
a cél erősíti az eszközt.
A szabály szentesíti a kivételt,
az eszköz erősíti a célt.

A kivétel erősíti az eszközt,
a cél szentesíti a szabályt.
Az eszköz erősíti a kivételt,
a szabály szentesíti a célt.

A kivétel szentesíti az eszközt,
a cél erősíti a szabályt.
Az eszköz szentesíti a kivételt,
a szabály erősíti a célt.

A kivétel erősíti a célt,
a szabály szentesíti az eszközt.
A cél erősíti a kivételt,
az eszköz szentesíti a szabályt.

A kivétel szentesíti a célt,
a szabály erősíti az eszközt.
A cél szentesíti a kivételt,
az eszköz erősíti a szabályt.

A kivétel erősíti a kivételt,
a cél szentesíti a célt.
A szabály erősíti a szabályt,
az eszköz szentesíti az eszközt.

A kivétel szentesíti a kivételt,
a cél erősíti a célt.
A szabály szentesíti a szabályt,
az eszköz erősíti az eszközt.

A kivétel erősíti a létet,
a lét szentesíti az eszközt.
A lét erősíti a kivételt,
az eszköz szentesíti a létet.

A kivétel szentesíti a létet,
a lét erősíti az eszközt.
A lét szentesíti a kivételt,
az eszköz erősíti a létet.

A lét erősíti a szabályt,
a cél szentesíti a létet.
A szabály erősíti a létet,
a lét szentesíti a célt.

A lét szentesíti a szabályt,
a cél erősíti a létet.
A szabály szentesíti a létet,
a lét erősíti a célt.

A lét erősíti a létet,
a lét szentesíti a létet.

© Szabó Judit Erzsébet

Takáts József

Az antik gyógyír

VÖRÖSMARTY MIHÁLY: *A MERENGŐHÖZ*

A MERENGŐHÖZ

Laurának

Hová merült el szép szemed világa?
Mi az, mit kétes távolban keres?
Talán a múlt idők setét virága,
Min a csalódás könnye rengedez?
Tán a jövőnek holdas fátyolában
Ijesztő képek réme jár feléd,
S nem bízhatol sorsodnak jóslatában,
Mert egyszer azt csalúton kereséd?
Nézd a világot: annyi milliója,
S köztük valódi boldog oly kevés.
Ábrándozás az élet megrontója,
Mely, kancsalúl, festett egekbe néz.
Mi az, mi embert boldoggá tehetne?
Kincs? hír? gyönyör? Legyen bár mint özőn,
A telhetetlen elmerülhet benne,
S nem fogja tudni, hogy van szívöröm.
Kinek virág kell, nem hord rózsaberket;
A látni vágyó napba nem tekint;
Kéjt vesz, ki sok kéjt szórakozva kerget:
Csak a szerénynek nem hoz vágya kint.
Ki szívben jó, ki lélekben nemes volt,
Ki életszomját el nem égeté,

Kit gőg, mohó vágy s fény el nem varázsolt,
 Földön honát csak olyan lelheté.
 Ne nézz, ne nézz hát vágyaid távolába:
 Egész világ nem a mi birtokunk;
 Amennyit a szív felfoghat magába,
 Sajátunknak csak annyit mondhatunk.
 Múlt és jövő nagy tenger egy kebelnek,
 Megférhetetlen oly kicsin tanyán;
 Hullámin holt fény s ködvárak lebegnek,
 Zajától felrémül a szívmagány.
 Ha van mihez bizhatnod a jelenben,
 Ha van mit érezz, gondolj és szeress,
 Maradj az élvel kínáló közelben,
 S tán szebb, de csalfább távot ne keress,
 A birhatót ne add el álompénzen,
 Melyet kezedbe hasztalan szorítsz:
 Várt üdvöd kincse bánat ára lészen,
 Ha kart hizelgő ábrándokra nyitsz.
 Hozd, oh hozd vissza szép szemed világát;
 Úgy térjen az meg, mint elszállt madár,
 Mely visszajő, ha meglelé zöld ágát,
 Egész erdő viránya csalja bár.
 Maradj közöttünk ifju szemeiddel,
 Barátod arcán hozd fel a derút:
 Ha napja lettél, szép delét ne vedd el,
 Ne adj helyette bánatot, könyűt.

1843. február vége – március eleje

Nemrégiben Gere Zsolt alapos tanulmányban tárta fel¹ *A merengőhöz* című költemény megismerhető életrajzi környezetét (házasságkötési dokumentumokat, egykorú leveleket, nyomdai szerződéseket vizsgálva), s arra a következtetésre jutott, hogy a Gyulai Pál Vörösmarty-életrajzá-

ból ismert szép történet² a költő és leendő hitvese megismerkedéséről és a nászajándékul átnyújtott költeményről voltaképpen fikció, amely mindeddig elfedte és helyettesítette „a házasság és a kapcsolat szinte teljes történetét”, s akadályozta a műnek az életrajzi kontextustól függet-

lenedő értelmezését. Márpedig Gere szerint el kell oldozni egymástól a költeményt és az életrajzíró hatásos elbeszélését: „rendkívül valószínűtlennek tartom, hogy *A merengőhöz* az eljegyzés után, illetve a házassággal összefüggésben íródott volna”, írja, arra utalva, hogy a szöveg vélhetően a tizenkilenc éves lány és a negyvenhárom éves férfi lánykérés előtti kapcsolatának feleltethető meg. Csajághy Eleonóra (a költő adta néven: Laura) és Vörösmarty 1843 tavaszán házasodott össze; a mű először 1844-ben jelent meg, s 1847-es kiadása óta van „Laurának” ajánlva. Az ajánlással valószínűleg végleg eldölt költemény és életrajz összekapcsolódása. Az alábbi bekezdések mégis arra tesznek kísérletet, hogy az életrajzi környezet nélkül értelmezzék *A merengőhöz* című alkotást, onnan indulva el, ahol Gere Zsolt a maga fejtegetéseit lezárta.

A 18. század végének, 19. század elejének magyar irodalmában számos merengő, álmodozó, ábrándozó, mélabús hősnővel és hőssel találkozhatunk,³ s e többféleképpen megnevezett lelkiállapot az irodalommal kapcsolatba került korabeli szereplők számára egyszerre tűnt vonzónak és veszedelmesnek. Vörösmarty későbbi társai, az ifjú Bajza József és Toldy Ferenc levelezésükben például egyenesen versengtek, melyikük a nagyobb melankolikus. „A természet kellemeit szemlélve

járom az árnyékos erdőt – írta barátjának Bajza 1821-ben –, a magas hegyeket, s a melancholia nyomon követ... Szeretett Barátom! csak a te édes társaságod, s azon szerencsés órák, melyeket véled el-töltöttem, csak azok üzhették meszsze tőlem a melancholiát. Itt, ha a mély csendű erdőket járom, fél nap sem szóllok senkivel, s csak magamra hagyatva álmodozok.”⁴ Az egyedüllét lelkiállapota, érzelme a melancholia, az álmodozás, amelynek a barát társasága lehet csupán a megszüntetője. Toldy válasza így hangzik: „Arrol írsz, hogy melancholicus vagy: Oh, barátom! nagyobb nállam nem vagy! És én a melancholiát nagyon is szeretem. Igazán az, amit bajszos Danink mond: a melancholiában:

A vidámság csak a valóságnak
S szűk Jelenvalónak szedheti rózsáit:
De te, karján a szép álmodozásnak,
Éled a Jövendőt s a Múltnak órájít.

Úgy ám, Kedvesem! Boldog a melancholicus, a *voltból, jelenből, jövőből* és a *csupa idealból* él, holott a szegény világi ember (mert a nem melancholicus csak a világnak, s nem magának él) csak a jelenből tápláltatik, s nekünk, oh Bajza! ime még három tér vagyom.”⁵ Az idézett Berzsenyi-költemény, *A melancholia* teszi világossá igazán, mi teszi Toldy szemében vonzóvá a mélabút: a belőle származó költői nyereség. A melankólia költői

érzelem, az alkotás előfeltétele, garanciája. A csak jelenben élő „világi emberek” nem maguknak élnek, hanem a társadalomnak, írja az ekkor még magára költőként gondoló későbbi irodalomtörténész: szegények, belőlük sohasem lesz költő. De Toldytól tudhatjuk meg azt is, hogy ugyanezen lelkiállapot veszedelmes is lehet.

Négy évvel később, 1825-ben hosszabb levélben számolt be Bajza barátjának négy nő közötti ingadozásáról, udvarlásairól és visszavonulásairól, igazi regényhősnek érezve magát („mostani situációm, s már egész életem több idő óta olyan, mint egy román”), az egyik elválási jelenetet ekként írva le: Lotti „*könnyezve kért ne hagyám-el* őt, én, ki egyetlen barátja vagyok, kinek panaszolkozhatik, ha testvéreitől sértéseket szenvedt; – s amint az ifjú szív szomorú ábrándozásában szokott, mint én és te is cselekvők – s halált ohajtott.”⁶ Az ábrándozás tehát veszélyes lelkiállapot, mert halálvágyhoz is vezethet. Toldynak akár ezen a ponton is eszébe juthatott volna egy ismert szakasz a közelmúlt magyar költészetéből: levele idézett részéhez Dayka Gábor *A titkos bú* című műve illetett volna, amelynek beszélője homályos bánattól szenved (talán régi emlékektől, talán előérzetektől, maga sem tudja), s így szól a végzethez: „azonnal hozd el végét napjaimnak!”.

Ugyancsak a Bajza–Toldy-levelezésből hoznék példát arra, hogy a merengés a kortársak számára hasonló lelkiállapotot jelenthetett, mint a melankólia, az álmódoszás, az ábrándozás. Bajza egyik 1826-os levelében magyarázatot kér barátjától, miért akarja megváltoztatni az egyik költeményében az alábbi sort: „sírkereszt romjára dőlve merengtem”. Toldy ugyanis úgy vélte, e sor jobban hangzana, ha ekként szólna: „sírkeresztnek romján ültem én”. Bajza védelmébe vette az eredeti változatot: „Mert hogy az ülés Stellungjában könnyen valakin a bús merengés színeit megismertetni, mint megdőlvé; hogy a bús merengés ülést látszik szeretni; hogy az ülés határozottabb kép a dőlésnél, ezek éppen úgy nem okok a dologra, mint ahogyan nem egyebek gyümölcstelen elme-szőkdelléseknél. Ha te künn sétálván egy valakit látnál egy fának tövében megdőlvé..., kinek feje karjára támasztva, homloka tenyerével befedve van, s szemei egy pontra bizonytalanul csüggesztve, mit gondolnál felőle? azt e hogy ez valamely Assamblenak zajgó fényes képeivel foglalatoskodik, vagy azt, hogy búsul? Minden bizonnyal az utolsót s nem az elsőt? Miért? mert bizonyosabb jeleket lát szemed benne a búra, mint a vigságra.”⁷

A merengőt tehát a testbeszédéről ismerjük fel, hiszen ő maga szótlán. Testtartásának a jeleit olvasva

tudunk következtetni feltételezhető gondolataira. Bajza leírásában a merengő magányos, néma, távolba tekintő, magába forduló, bánatos ember. Ilyennek kell elképzelnünk *A merengőhöz* című költemény lányalakját is. Ugyanakkor őt nem a természetben helyezi el a mű, mint Bajza a maga merengőjét (vagy korábban melankolikus önmagát), hanem társaságba. Talán erre utal a vers 45. sorának többes száma, s a beszélő önmegnevezése („barátod”) a 46. sorban: mintha e lány egy baráti társaságból kapcsolódott volna ki magába vonulásával. S ennél többet nem is tudunk meg a költeményből a hősnőnkéről. S nemcsak mi nem tudunk róla szinte semmit, a beszélő sem tud sokat; ő is csak találgat, testbeszédet olvas, s a következtetései eközben (3-8. sor) a Berzsenyi-műből ismert nyomvonalon haladnak. Aki mereng, az nem a jelenben él, hanem a múltban vagy a jövőben. S mivel a mi hősnőnk nem költő, a jelenből való kikapcsolódásának nem lehet költői haszna, csak veszélyei.

Az érzelmek, amelyeket a beszélő felfedezni vél a merengő arcon – a bánkódás, a félelem, a bizalmatlanság –, a korban a lélek betegsége jeleinek számítottak. „Egy 1835-ben napvilágot látott magyar nyelvű munka, Köteles Sámuel antropológiája az andalgást a mulékony lelki betegségek között tárgyalja” – írja már hivatkozott tanulmányában Tóth Orsolya,⁸

s idézi is az erdélyi tudós művét: az ilyen lelkiállapotba került ember „figyelmét kevés vagy éppen csak egyetlen tárgyra szegezi, legtöbbször pedig saját gondolatjaira. Ha az andalgás szokássá válik, uralkodóvá lesz, s mintegy hajlandósággá válik, lelki betegségnek mondhatni. Ezt a lélek akarata által már nem lehet mérsékelni, végre búskomorsággá (melancholia) változik.”⁹ *A merengőhöz* első nyolc sora a lélek betegségének felismerése, további sorait pedig „lélekgyógyászati beavatkozásnak” nevezhetjük. Vörösmarty műve didaktikai költemény, amely a lélek gyógyítására irányul. S mivel még a pszichológiai ember világa előtt járunk, terápiájának a középpontjában filozófiai kérdés áll: „Mi az, mi embert boldoggá tehetne?”

Amint Pierre Hadot könyvéből megtanulhattuk, az antik filozófia elsősorban a szenvedélyek terápiája volt, a jó életmód megtanítása, s mindenekelőtt lelkigyakorlatokat jelentett. „Azt is mondhatjuk, hogy a jelen pillanatra való összpontosítás a lelkigyakorlatok lényege: ez szabaddít meg mindig a múltból és a jövőből fakadó szenvedélyektől”, írta a francia filozófiatörténész.¹⁰ „A filozófia elsősorban gyógymód, amely képes megszabadítani a szorongástól.”¹¹ A filozofikus élet – az ókorban – a filozófiai teóriákat ismételt az

életproblémák megoldására használó élet. „Ha belegondolunk abba, mit jelent az életmódként felfogott filozófia, rájövünk, milyen távol állnak a filozófikus élettől az úgynevezett filozófiai elméletek”, fogalmazott Hadot.¹² A filozófia ókori modellje „önmagunk átformálását” jelentette.¹³ A filozófia későbbi története során eltávolodott önnön antik modelljétől, s életmódból diszkurzussá változott, elméletek egymásra következésévé és vitatásává. Lehetséges, teszem hozzá már én *A lélek iskolája* gondolatmenetéhez, hogy a jó élet tanításának programja ekkortól átköltözött az irodalomba. Az olyan didaktikus költemények, mint amilyen *A merengőhöz* is, a filozófia antik modellje közvetlen leszármazottjának látszanak.

Az eszmefuttatások, amelyek a magyar irodalom filozófiátlanságát emlegették,¹⁴ az újkori, diszkurzussá vált filozófia nyomait (fogalmait, problémáit, téziseit) keresték az irodalmi alkotásokban, s nemigen vetették, mert nem is vehették észre az ókori értelemben vett filozófia kérdéseinek, eljárásainak, javaslatainak a jelenlétét ugyanazon írásművekben, hiszen ezeket a kérdéseket, eljárásokat, javaslatokat már rég nem tekintették filozófiaiaknak. A diszkurzussá vált filozófia felől nézve Vörösmarty költeménye „ezerszer elmondott igazságokat” tartalmaz, amelyek inkább egy erkölcsprédi-

kációba illenének bele, mintsem a költészetbe, ahogyan Sík Sándor írta értetlenkedve.¹⁵ *A merengőhöz* „ezeregyedikszere újra elmondott” igazságai érdektelenek az újkori filozófia (vagy a romantikus költészet) szemszögéből nézve, de étellel telnek meg, ha olyan ókori filozófiai szövegek felől tekintünk rá, mint Cicero *Tusculumi eszmecezerje* vagy Seneca *Erkölcsei levelei*. A témája végül is ugyanaz, mint a Cicero-mű harmadik könyvéé, amely a magyar fordításban „A bánkódás enyhítéséről” címet kapta fordítójától. Csak Vörösmarty műve másféle választ ad a közös kérdésre, mint a Ciceróé.

Néhány éve Hajdu Péter elmés tanulmányban foglalta össze, hogyan szorult ki a 19-20. században az ókori irodalmi műveltség a magyar iskolai oktatás és ezzel a magyar kultúra perifériájára. Az általa elmondott történetet másként is el lehet beszélni. A görög és latin tanítás erős, majd gyengülő jelenléte majdnem a 20. század közepéig biztosította az ókori irodalom történetkészletének, műfajainak, témáinak, megszólalási módjainak stb. legalább részleges továbbélését a magyar irodalomban e műfajok, témák romantikus leértékelése után is. Az oktatás a 19. században a latint mint a magyar kultúra alapját kezelte, amiből Hajdu szerint „a világirodalom ge-

netikus szemlélete” is következett: „olyan szerves folyamat az irodalom e gondolkodásmód szerint, melyben a folyamat elején álló »minták« sok mindent meghatároznak, és ebből fakadóan a későbbi szövegek irodalmiságának megértése csakis az elődökhöz képest, például a különbségek megfigyelése révén lehetséges”.¹⁶ Nos, szerintem *A merengőhöz* (sok más 19. századi társával egyetemben) éppen ilyenfajta megértést vár el olvasóitól.

Sztoikus és epikureus jellegű ókori írásművekben is találkozhatunk a múlt és a jövő terhetől való megszabadulás, s a jelen kitüntetésének javaslatával, amely Vörösmarty költeményének 29-40. sorait is meghatározza. Seneca ötödik erkölcsi levelének végén ezt olvashatjuk: a remény és a félelem „a függőségben lévő lélek sajátja, mindkettőt a jövőre várakozás nyugtalanítja. Mindkettőnek pedig az a legfőbb oka, hogy nem a jelenhez alkalmazkodunk, hanem gondolatainkat a távolba vetjük előre.” A vadállatokkal ellentétben „minket a jövőendő és a múlt egyaránt kínpadra von”, mert az emlékezet „felidézi a félelem kínját, a jövőbe látás pedig előre sejteti. Pusztán a jelen miatt senki sem boldogtalan.”¹⁷ Hasonló tanítást közvetít Horatius Pompeius Grosphushoz írott ódája: „A jelent élvezd, a jövőt ne firtasd, / ami bánat sújt, mosolyogva tűrd el. / E világon még sose volt halandó / boldog egé-

szén.” (II. 16.) Tudvalevő, hogy Seneca *Erkölcsi leveleiben*, különösen műve első felében, noha hangoztatja a sztoikusokhoz tartozását, gyakran idézi egyetértően Epikurost; sőt, kilencedik levelében hangsúlyozza is a különféle filozófiai iskolák közös nyelvét és tételeit. A Horatius-óda első két sora is valamiféle epikureus-sztoikus vegyüléket mutat; legalábbis ekként értelmezte fordítója, Rónai Pál, amikor az „élvezd a jelent” inkább epikureus felszólítása mellé a „bánatot mosolyogva tűrd” sztoikus fordulatát helyezte.¹⁸

„A szakadék a sztoikus apatheia és az epikureus zavarmentesség (ataraxia) között verbálisan nagy, gyakorlatilag kicsi”, állította etikátörténetében Alasdair MacIntyre; végül is mindkettő „vigasztaló doktrína”. „A sztoicizmus jobb elvi alapul szolgált a közéletben való részvételhez, az epikureizmus az attól való visszavonuláshoz.”¹⁹ Vörösmarty költeménye talán azért is lett inkább epikureus tanítás, mint sztoikus, mert a megszólítottja nő, aki csak korlátozottan vehetett volna részt a közéletben. Ugyanakkor feltűnő, hogy *A merengőhöz* nem tartalmazza a „férfi beszélő fiatal nőt oktat a helyes életre” tárgykörben készült reformkori költemények szokásos intelmeit: sem a vallási, sem a honleányi, sem a család iránti kötelességekről nem esik szó benne. *A merengőhöz* tanítása szólhatna akár fiatal

férfihez is, csak az utolsó négy sora állít elénk férfi–nő kapcsolatot – erre később még kitérek. A költemény azért sem tűnik sztoikus jellegűnek, mert hiányzik belőle mindennemű erénytan. Amint hiányzik a túlvilági dimenzió is. A „mi az, mi embert boldoggá tehetne” kérdésre keresztény választ is lehetne adni, ám ebben az alkotásban ilyesmi nem merül fel. *A merengőhöz* pogány mű.

A *Tusculumi eszmecsere* már említett III. könyve a lélek betegségei közül a bánkódás gyógyításáról szól. Leszögezi, hogy a lélek gyógyszere a filozófia, s „ha meg akar gyógyulni és engedelmeskedik a bölcssek utasításainak, kétségtelenül meggyógyul”.²⁰ A III. könyv tizenötödik szakasza tárgyalja Epikurosz javaslatát. „A bánkódás enyhítésének lehetőségét két dologban látja: elfordulásban a kellemetlenségeken való töprengéstől, és visszatérésben az élvezetek szemléletéhez.”²¹ A mű következő szakaszai már az epikureus felfogás bírálatát, s a sztoikus válasz felvázolását foglalják magukban. Úgy látom, Vörösmarty költeménye épp azt tanácsolja a merengő leánynak, mint Cicero szerint Epikurosz: forduljon el a kellemetlenségeken való töprengéstől (lásd a 3–8. sor múlt és jövő felől érkező csalódását, ijedelmét, bizalmatlanságát), s térjen vissza az élvezetekhez (lásd a 33–35. sor felszólítását: „Ha van mihez bízhatnod a jelenben, / Ha van mit

érez, gondolj és szeress, / Maradj az élvel kínáló közelben”).

A III. könyv huszonegyedik szakaszában tisztázza a római szerző végérvényesen, miben tér el a lélek betegségeinek gyógyítására tett epikureus javaslat a szerinte elfogadhatótól. „Egyetértének Epikurosszal abban, hogy a jó dolgokra való gondolással kell megszabadulni a bánattól, ha egyetértének vele abban, mi a jó”, írja.²² De éppen e legfontosabb kérdésben nem értenek egyet: „én a lélekben keresem a legfőbb jót, ők a testben; én az erényben, ők a gyönyörben.”²³ Az epikureusok valóban a gyönyörben, az élvezetben látták a legfőbb jót, amelyre minden ember törekszik, ám ezt nem korlátozták a testi élvezetre, mint Cicero állította – az epikureus fizika felől nézve nem is lehetséges léleknek és testnek olyan elválasztása,²⁴ amellyel a római író élt. Vajon mi számít legfőbb jónak, amelyre törekedni érdemes az életünkben, *A merengőhöz* című költemény szerint? Azt hiszem, a 16. sorban említett „szívöröm” (amely, ha jól értem, a 14. sorban megnevezett „gyönyör” lelkes ellenfogalma), a 19–20. sorban tárgyalt (önmérséklettel elérhető) „kéj”, a 35. sorból már idézett „élv”. Vörösmarty alkotása a „mi az, mi embert boldoggá tehetne” kérdésre óvatos epikureus feleletet adott.

Érdemes összevetni a mű 13–16. sorait Lucretius *A természetéről* című tankölteménye második könyvének hasonló szakaszával, hogy lássuk, mit is jelent *A merengőhöz* óvatossága. A római költő így beszél – Tóth Béla fordításában – a bölcsesség „biztos partjáról” nézve az emberi életet (II. 10–19.):

„Járnak az élet ködbevesző utain
szanaszéjjel,
Küzdve tehetséggel, születés
nyújtotta előnnyel,
S éjt-napot eggyé téve bajok közt
törve előre,
Kincs vagy birtok után, s hogy szert
tegyenek hatalomra.
Oh, boldogtalan emberi ész! Oh
vakhitü keblek!
Óh, mi sötétben s mennyi veszély
közt tölti az ember
Élete csöpp idejét is! Jól láthatja
pedig, hogy
Tőle a természet mindössze csak
annyit igényel,
Hogy minden fájdalmat távol tartva
a testtől,
S minden félszt és gondot esztől,
éljen örömben.”

A tanács többé-kevésbé azonos a római és a magyar alkotásban: tarts távol „minden félszt és gondot” eszedtől, s élj örömben. Mégis van különbség a két szövegrész között. Az emberek, boldogságukat keresve, s nem találva, Lucretiusnál

kincs, birtok és hatalom után törek-
senek, Vörösmartynál kincs, hír és
gyönyör után. Az epikureizmus fe-
lől tekintve a hír joggal kerülhetett
bele *A merengőhöz* 14. sorába, mint a
„rejtőzködve élj” epikureus normá-
jának fordítottja, ám a gyönyör sze-
repeltetése a hiábavaló emberi cé-
lok között nem epikureus, inkább az
epikureizmust érő vádak kivédésére
szolgáló megoldás. A 13–16. sorok
gyönyör vs. szívöröm fogalompár-
ja teszi lehetővé, hogy a költemény
úgy érvelhessen az epikureus tanács
mellett, hogy közben ne tűnjön a
testi gyönyörkövetés melletti állás-
foglalásnak.

Ugyanez a téma tér vissza a 19–20.
sorokban: „Kéjt vesz, ki sok kéjt szó-
rakoza kerget: / Csak a szerénynek
nem hoz vágya kint.” E sorpár talán
a mű leginkább epikureus részlete:
egyrészt, mert ez esetben a „kéj” nyil-
vánvalóan magában foglalja a testi
gyönyört is, másrészt, mert felidézi a
gyönyör-fájdalom (itt: kéj–kín) szá-
mítás jellegzetesen epikureus észjá-
rását, amelyet A. A. Long az alábbi
remek példával világított meg: „Ha
[az ember] járatlan az epikureus filo-
zófiában, akkor esetleg olyan dolgok
után veti magát, amelyek az adott
körülmények között több fájdal-
mat okoznak, mint gyönyört. Lehet,
hogy elhajlanak az igazi epikureus
lélekatomjai, amikor a Soho egyik

utcáján sétál, de mivel tudja, hogy a fájdalommentesség sokkal gyönyörte-
libb, mint a pillanatnyi gyönyör-
érzet, nem követi tovább barátait a
night-club bejáratánál.”²⁵ Úgy gon-
dolom, ezt mondja *A merengőhöz* be-
szélője is a 19–20. sorban, Epikurosz
Menoikeuszhoz írott levelének azon
részével összhangban, amely meg-
fogalmazta a tézist: a mértéktartó, s
nem a kicsapongó életforma vezet-
het el a fájdalommentes élethez, azaz
a gyönyörhöz.²⁶

Epikurosz művei visszhangja-
ként ismerhetjük fel a költemény
21–24. sorait is. Csak az élhet bol-
dog életet, mondja a versszöveg,
aki erényes életet élt; e kettő vagy
egybeesik, vagy az utóbbit az előbbi
előfeltételének kell látnunk. Mindez
Epikurosz imént említett levelében
így hangzik: „nincs kellemes élet a
belátás szerinti, helyes és igazságos
élet nélkül, sem pedig belátás sze-
rinti, helyes és igazságos élet a kelle-
mes élet nélkül”.²⁷ A görög filozófus
mondatszerkezete el is dönti a vers-
sorok iménti vagylagos értelmezé-
sét: a boldog és az erényes élet egybe
kell, hogy essék. Ugyanezt a tanítást
Epikurosz *Alapelvek* (más fordítás-
ban: *Legfőbb nézetei*) című művének
ötödik szakaszából is idézhettem
volna.²⁸ A 29–32. sorok megértésé-
hez Seneca tizenhatodik erkölcsi
levelének a képzelgések ellen szóló
epikureus zárlata segítheti hozzá az
olvasót. „A természetes vágyak vé-

gesek, a hamis képzelgések szülte
vágyaknak nincs hol megszűnniök.
Az úton járó előtt lebeg valami vég-
pont, a kóborlás végtelen”, írja a ró-
mai szerző,²⁹ a képzelt vágyakra ha-
sonló metaforikus eljárással utalva,
mint a költemény „hullámmain holt
fény s ködvárak lebegnek” sora.

Annyiban összhangban van az
epikureus tanítással a költemény
zárlata is, hogy (45–46. sorában) ba-
ráti körébe hívja vissza az onnan
kikapcsolódott merengő leányt: a
filozófikus élet az epikureusok szá-
mára a baráti körben leélt életet je-
lentette.³⁰ A mű utolsó három sorá-
ban azonban a baráti kör, amely épp
csak feltűnt a szöveg háttérben, el
is halványul, s az előtérben két em-
ber marad: a beszélő férfi és a leány.
S immár valamiféle szerepcsere kö-
vetkezik (vagy inkább következne)
be közöttük: a költemény eddigi
részében a leány szorult vigasztal-
ásra, immár a férfi. A 4. sor a leány
könnyét idézte fel, a mű utolsó sora
a férfi könnyét. A mű első negyven-
egynéhány sora a férfi (filozófiai)
vigasztalását tartalmazza, az utolsó
három sor szerint a leány pillantása
hozhatna derűt ború helyett a fér-
fi arcára. Kétféle vigasztalás kerül
egymás mellé *A merengőhöz* című
alkotásban: a filozófainak sok-sok
mondatra van szüksége ahhoz, hogy
gyógyítani tudjon, a női tekintetnek
ugyanehhez elég csak a férfi felé for-
dulnia. Az utóbbi azonban csak ak-

kor következhet be a költemény szerint, ha az előbbi gyógmód sikerrel járt. Vörösmarty szövegének utolsó három sora tehát nem teszi viszonylagossá addigi tanítását, csak mellé állítja a másfajta, nem tanító jellegű vizsgálási módot, amelyről az olvasó nem tudhatja eldönteni, vajon nem a szerelem előnesze-e?

A merengőhöz értelmezőinek általában gondot okozott az ellentmondás a költemény tanítása, egyáltalán tanító jellege, és szerzőjének romantikus besorolása között. Mivel hajlamosak voltak arra, hogy a műveket a szerzőjük szemléletének kifejezéseként értsék meg, arra kellett gondolniuk, A merengőhöz írásakor megváltozhatott a költő addigi romantikus szemlélete. Csakhogy az irodalmi szövegek nem a szemlélet

„igazi szövegének” a lenyomatait, s a megértésüknek nem a vélt „igazi szövegre” kell irányulnia. Ahogyan A melancholiát író Berzsenyi Dániel e gót költeményében más „nyelven beszélt”, mint a Horatiust követő antikizálókban, ugyanúgy A merengőhöz is más szótárt használt, mint például a Vörösmarty-kötetekben hozzá időrendben legközelebb helyezett, szintén a Laura-versek közé számító Ábránd című alkotás. Sőt, nem egyszerűen más szótárt, más nyelvet, hanem egymással összeegyeztethetetlennek tűnő szótárakat, nyelveket. 1843-ban az irodalmi repertoár része volt az Ábránd beszédfajtája („Szerelmedért / Feldúlnám eszemet / És annak minden gondolatját” stb.), és A merengőhöz beszédfajtája is („Ábrándozás az élet megrontója” stb.). S a diszkurzus mindkét esetben maga az üzenet.

JEGYZETEK

1. Gere Zsolt: *Kétes távol. Életrajzi és keletkezéstörténeti hátterek*. Irodalomismeret, 2019/4., 4–38.
2. Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza*. Budapest, Szépirodalmi, 1985. 236–239.
3. Lásd részletesen: Tóth Orsolya: *Andalgók, merengők, ábrándozók és rajongók. Megjegyzések Kölcsey Ferenc A vadászlak című elbeszéléséhez*. In: Uő: *Egykor és most. Tanulmányok a 19. századi magyar irodalomról*. Pécs, Kronosz, 2017. 99–140.
4. Bajza József és Toldy Ferenc *levelezése*. Sajtó alá rendezte Oltványi Ambrus. Budapest, Akadémiai, 1969. 15.
5. Uo. 17.
6. Uo. 223.
7. Uo. 359.
8. Tóth, i. m. 116.
9. Köteles Sámuel: *Philosophiai antropologia*. Buda, 1935. 207.
10. Pierre Hadot: *A lélek iskolája. Lelki gyakorlatok és ókori filozófia*. Ford.:

- Cseke Ákos. Budapest, Kairosz, 2010. 17.
11. Uo. 265.
12. Uo. 268.
13. Uo. 58.
14. A témáról részletesen lásd: Margócsy István: *Hogyan alakult ki a magyar irodalom filozófiátlanságának tézise?* In: Uő: „...a férfikor nyarában...” Tanulmányok a XIX. és XX. századi magyar irodalomról. Pozsony, Kalligram, 2013. 451–467.
15. Sík Sándor: *Az olvasás tudománya*. Szeged, Sík Sándor Piarista Egyetemi Szakkollégium, 2000. 418. Idézi Gere, i. m.
16. Hajdu Péter: *Az ókori irodalmi műveltség kiszorulásának stációi*. In Uő: *Irodalom, történet, titok, idegenség*. Budapest, Balassi, 2009. 137.
17. Seneca: *Erkölcsei levelek*. Ford.: Kurcz Ágnes. Budapest, Európa, 1975. 16–17. A tézis Arisztipposz tanításaira megy vissza, tőle vették át az epikureusok is: Ritoók Zsigmond: *Epikurosi etika*. Collegium doctorum. Magyar református teológia. 2006/1., 33.
18. „Laetus in praesens animus, quod ultra est, / oderit curare et amara lento / temperet risu: nihil est ab omni / parte beatum.” Szó szerinti fordításban: A jelenben vidám lélek tartózkodik attól, hogy azzal törődjön, ami túl van azon, s a keserveket szelíden nevetve mérsékeli: semmi sem boldog minden részében. (Köszönet Jankovits Lászlónak a segítségéért.)
19. Alasdair MacIntyre: *Az etika rövid története*. Ford.: Szabó P. Imre. Budapest, Typotex, 2012. 161.
20. Marcus Tullius Cicero: *Tusculumi eszmecsere*. Ford.: Vekerdi József. Budapest, Allprint, 2004. 115.
21. Uo. 130.
22. Uo. 136.
23. Uo. 137.
24. „Epikurosz szerint a lélek test...” Lásd: Bene László: „A Kert filozófiája”. In: Boros Gábor (főszerk.): *Filozófia*. Budapest, Akadémiai, 2007. 166.
25. A. A. Long: *Hellenisztikus filozófia*. Ford.: Steiger Kornél. Budapest, Osiris, 1998. 84.
26. Vö. Diogenész Laertiosz: *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei tíz könyvben*. Ford.: Rokay Zoltán. Budapest, Jel, 2007. II. 336–337. Lásd a szakirodalomban: Long, i. m. 91–92.
27. Uo. 337.
28. Uo. 340.
29. Seneca, i. m. 62.
30. Long, i. m. 95.; Bene, i. m. 167.

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmaz
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.
Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:
1089 Budapest,
Magyarok
Nagyasszonya tér 10.,
tel.: 210-5149,
210-5159,
fax: 303-9241,
e-mail:
lapterjesztes@es.hu,
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre
8100 Ft, fél évre **14 100 Ft**,
egy évre pedig **25 200 Ft**

ÉLET ÉS IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

